

Evelina Belcheva
(Bulgaria, Sofia)

130 years since the birth of Bagryana

Boyan Penev and the „Madonna of Sin“: the Bulgarian Gabriella Mistral

Abstract: This documentary „novella“ is an experiment: can literary discourse be simultaneously scientific, archival and fiction-like? The familiar literary-historical narrative, constructed as a synchronic analysis of Boyan Penev's diary, Bagryana's poems, documentary and archival evidence, attempts to complement and reinterpret some moments from Bagryana's landmark book, Days Black and White, 50 years after its appearance.

Евелина Белчева
(България, София)

130 години от рождението на Багряна

Боян Пенев и „Мадоната на греха“: българската Габриела Мистрал

Етюд по „Дни черни и бели“

Като разгръщам сега, след половин век, книгата за Багряна, превърнала се вече в литературно-историческа митологема, спомням си думите на Миглена Николчина за „безпримерното самоотречение“ на нейните автори (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975a, 1975b). Шест години и двамата са абсолютно посветени на тази книга. През декември 1973 г. Блага преживява две тежки операции. В този момент, когато всеки миг е невъзвратим, под знака на смъртта Блага рискува – „да изчезне сред грижовно спастрените отломъци на един жертвоготовен пиетет – пише Миглена Николчина. – За да ни поднесе „първата“ в безпримерния дар на своето самоотречение“ (Николчина/Nikolchina 2002: 55-56).

Ролите между съавторите са справедливо разпределени. Блага анализира стиховете, разнища спомените на Багряна. Като препрочитам думите на проф. Роже Бернар за „гения на Багряна“ (Малинова/Malinova 2012: 75), мисля си, че анализите на Блага са по някакъв начин „конгениални“ на нейната поезия. Поет анализира поета – най-висока поезия. И разбиране, провидчество, родство, поетическо съпреживяване – до мозъка на всяка поетическа костичка...

Съавторът рови в периодиката, търси следите на времето и на историята. Така двамата – както никога по-късно щастливи, сглобяват пъзела на един чужд живот, абсолютно забравили за своя собствен... Следвам необичайния „обратен“ ключ, който са ни поверили: „Странното и своеобразното при Багряна е, че не биографията ѝ определя поезията, а обратно – поезията сякаш определя биографията“ (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975a: 9).

Това е една блестяща кулминация в историята на българската поезия – любовта на Боян Пенев и кралицата-грешница, от тази любов се раждат най-силните стихове на Багряна. Професорът също достига зенита на своето творчество – тъкмо в тези две години преди нелепата, толкова ранна смърт.

По-късните отношения и наслоения в съзнанието на хората ерозират нейния смисъл. Историята им – в нейния апогей, една блестяща страница от историята на българската поезия – в нейната „човешка достоверност“, нека остане там, високо – в разредения въздух на абсолютното чувство, такава, каквато е била тогава – с нейната трагика и красота в трагизма.

Трябваше жертва – и аз я принесох, и ето –
още треперят ръцете ми в първите тръпки.
Само да знам, че е жертвата моя приета,
моя тамян че достига до твоите стъпки.

Декември 1923. Варшава:

Появила се е млада поетеса, щяла да захлупи Дора – това е първата новина, която Стела Янева донася от София, тъкмо Дора е в зенита си. – А Боян се извърна настрана и промърмори ядосан: – Глупости! – Пък после... Как става в живота! (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975: 216).

Известно е от книгата за Багряна, че Боян Пенев за пръв път споменава името *Елизабета Б.* в едно писмо до Лилив – в Мюнхен, в навечерието на настъпващата 1924 г. Трогнат от стихотворението „Майчина песен“, току-що появило се във „Вестник на жената“.

Лилиев, декември 1923:

Ще видите от тази Елизабета Б. какво ще излезе, най-големия поет на България! – запомнено завинаги от Фани Попова–Мутафова (Димитрова, Василев/ Dimitrova, Vasilev 1975: 361).

Лиза не би могла да знае, че още по-рано, в едно писмо на Боян до Славчето Славейкова¹, като светъл лъч в мрачните гробовни настроения на раздялата с Дора просветва името *Елизабета Б.*

1 декември 1923: – Дали сънят ѝ е все тъй кротък и девствен? – пита се Боян за Лиза Белчева в едно писмо от Краков, потънало в тъмния обелиск на архивите и останало неизвестно:

Боян. Краков, 1 декември 1923:

Много здраве на Лиза Белчева. Попитай я – *все така ли е сънят ѝ кротък и девствен* [подчертано от Боян – б.м.] – рано ли затваря вратата – пали ли свещ – разговаря ли с някого?²

По това време и Лиза е в Мюнхен, но сърцето ѝ – със стиховете, е останало в сърцето на „Златорог“. Тръпнеща от нетърпение да види отпечатани новите си стихове, тя пише задъхано писмо до г-н редактора на знаменитото списание Вл. Василев:

Мюнхен, 11 ноември 1923:

Навярно в някой от миналите си животи съм живяла тук, затова всичко ми е тъй познато... Не зная как е с другите, но моят пулс, откакто съм тук, е непрекъсна-

¹ Светослава Славейкова – Останала отрано сираче, любимка на рода Славейкови. Обожава Пенчо, той ѝ посвещава стихотворение „Моего внука“. Неговите приятели стават и нейни: Б. Пенев, Никола Михов, Ек. Каравелова. Работи в българските легации в Брюксел и Атина. Владее английски, немски, френски, руски, от дете общува с духовния елит на нацията. Подарява приживе дома си за музей на Славейкови (Зографова/Zografova 2021: 317-324).

² Писмо до Светослава Славейкова от Полша, 1923 г. // БИА, ф. 229, опис 2, а.е. 213, л. 16-23.

то повишен, значително над нормалното... Походих, повидях. Погубих се из златните алеи, помечтах из мраморните тераси, магйосах се в приказните зали на „Сан Суси“, опих се от пеещите камбани на Потсдам. Бях в театъра на Райнхард, видях модерна постановка на Хамлет и пр... Какво стана със „Златорог“, още ли не е излязла октомврийската книжка? Почваме тук да се безпокоим. Аз не съм видяла още и септемврийската, за което, разбира се, сама съм си виновна, тъй като не съм Ви съобщила никакъв адрес. Но сега, нали ще бъдете така добър да ми ги изпратите веднага? (Малинова/Malinova 2012: 18-19; също Зографова/Zografova 2013: 251-252).

– Нови преводи на Ахматова – ще си помисли професор Боян Пенев във Варшава, разгръщайки същата, октомврийската книжка 8. на „Златорог“ за 1923 г.

Аз живея далеч от света
и сънят ми е кротък и девствен.
Не достигат до мойта врата
ни тревожни, ни радостни вести.
Сама (На дача)

Боян Пенев познава Ахматова от една „джобна“ Антология на съвременната поезия, издадена в Берлин през 1921 г. Но току-що са се появили в България и две нейни томчета: „Белая стая“ и „Anno domini“, Петербург 1923 г.

Не, не, тази е друга, различна е от Ахматова! Необяснимо радостна, очакваща... И тези придихания, тези синкопи между думите, изпълнени с толкова възнение и страст! Трябва да я взема като пример за цезурата в курса по стихосложение...

До заглавието ПЕСНИ – не стихотворения, а песни! – предизвикателно стои неизвестно име – Е. Багряна. – Да, песни. Какъв усет за музикалната форма! Сякаш от Бетховена се е учила... – Ново име. Коя ще да е тя? Дали не е една бивша студентка, която писа миналата година в „Златорог“, че била „амазонка“...

Миналата година в „Златорог“ – нещо невероятно! Светъл и ведър текст на печалния професор – за радостта у Бетовен. Веднага след неговото есе, с което се открива кн. 9 за ноември 1922, се появява името Багряна – за пръв път в тази книжка.

Ето ти – „Амазонка“... В нея наистина има нещо от патоса и вакханалиите на Рубенса, от лунната лирика на Ван Дайка, от мистично осветлените глъбини на Рембрандта...

През 1921-1922 г. Боян Пенев е доцент в Университета, а половината българска интелигенция е в Мюнхен – цяла колония от хора на изкуството и науката. Писмата му до Лилиев (Антова/Antova 1974) разкриват близостта им, изпълнена с остроумие и смях и носят новини за цялата литературна „разстановка“ на силите. Доцентът усилено подготвя лекциите си по българска литература, но всеки ден ходи в Зимната градина на „Алказар“ с плетените столове, където се е установила „главната квартира“ на „Златорог“.

„Всичката работа върши сам Владо“ – пише Боян. – Във втора книга ще излезе „комичното интермецо“ за литературния плут, което ще раздруса здраво литературната общност.

Боян. София, 2 октомври 1922:

Завещавам ти: да коригираш моя „Бетховен“. Книгата е готова – но все не искам да я издам. Вероятно в кн. 9 на Златорог ще излезе първата глава. Владо е във възторг от началото...

Лилив. Мюнхен, 25 октомври 1922:

Година вече става – или почти година, откакто не си ми позволявал да зная що става с тебе и с твоята работа. Ще печаташ ли скоро книгата за Бетовена? Довечера ще слушаеме с Кольо Михов *Eroika*, дирижирана от *Hausegger*. Какви намерения имаш?

Лилив. Мюнхен, 6 януари 1923:

Тъкмо заради твоята статия бих искал да получа книга 9. на „Златорог“. Олга ми бе обещала да ми даде книгата, но и тя не е получила още „Златорог“.

Лилив. Мюнхен. 24 февруари 1923:

Четох „Златорог“, разбира се. Четох с увлечение твоята статия. Винаги умееш да поставиш въпросите, които повдигаш, в нова светлина, и това прави още по-интересни мислите, които изказваш.

Боян. София, 12 март 1923:

Бетховен лежи погребан в чекмеджето ми. Така съм съвсем спокоен. Не бих бил така спокоен, ако знаех, че някой друг чете тази книга. С нашия читател – и писател – струва ми се, никога не съм имал нищо общо. – А Владо е съвсем пощурял с тоя „Златорог“: „Господа, поне десет минути в денонощието мислете за „Златорога!“

Който иска да разгадае психографията на Боян Пенев, трябва да прочете книгата му „Бетховен“. Публикувана три години след смъртта му под редакцията на Лилив, както е завещал той самият, през февруари 1930 г. тя прозвучава като изповед и завещание. Но основните части на книгата отдавна са се появили в „Златорог“: 1921, кн. 5 – „Трагичните симфонии на Бетховен“, и през 1922 в кн. 9 – „Бетховен“. Това са първи публикации на тази тема, която ще бъде продължена по-късно от неговия приятел Андрей Стоянов.

Можем да приемем, че книгата за Бетовен е публикувана приживе на автора. Благодарение на Вл. Василев тя е вече част от културния живот, от духовността, формираща се по това време главно в Златорожието. След смъртта му редакторът избира да го почете отново с фрагменти от „Бетховен“: кн. 2-3 за февруари 1927 г.

В тази книга Боян Пенев влага себе си изцяло. Той чувства изключително родство с духа на Бетовен, през неговата музика разгадава, изповядва и анализира сам себе си. Но и тази книга не проумява загадката на разноликата му душевност. Не случайно в края повтаря думите на Карлайл: „Тежко ни, ако в нас се таи само това, което можем да изразим и покажем“ (Пенев/Penev 1930: 172).

Цяло щастие, че не е професионален музиковед, за да постигне друго – по-важно всъщност. Тези „псевдобетовеновски мистификации“ (Иван Хлеббаров) се превръщат в детайлни вътрешни пейзажи и откровения, психографски самоанализи на самия автор. И тъй като критиката за него е лична изповед, Бетовен е бил начин да разбере себе си.

Както пише Иван Хлеббаров, неговото интуитивно възприемане на музикалния гений разкрива „не само един друг Бетовен – неговия собствен, но и един друг Боян Пенев“ (Хлеббаров/Hlebarov 2003: 159). Осъзнавал е *другостта* си, но това едва ли му е помогнало да се преодолее. Вътрешният напор е бил непреодолим.

„Златорог“ 1922, кн. 9: Боян Пенев, печалният и скептичен рицар на гневното критическо перо, пише есе за одухотворената радост: за „пиянството на духа“. За творческата и безсмъртна искра на Бога, от която се раждат светове и светлини:

На Бетховена е близка не само одухотворената радост, той познава и радостта като първично физическо чувство... Когато е обзет от нея, той създава картини, подобни на Рубенсовите, напомнящи *вихрената битка на амазонки, шеметните движения на Диана, която гони елени по едно безкрайно поле, сладострастния празник на Венера*... (Пенев/Penev 1922:520).

Светла, ведра, жизнерадостна – сякаш родена от мислите му, Багряна го следва. Родена от думите му Ботичелева Венера.

Но коя си ти? Наистина ли си тая, която вечно ще живее в мен – която за мен е неразлъчно свързана с най-хубавите ми видения с всичката поезия и музика, що тая в себе си – която се слива в душата ми с картините на Ботичели, с неговата Венера... Виж тая Венера – такава съм те мислил, такава съм те носил и галил в душата си... Тази Венера, ти ли си? (Пенев/Penev 1976: 109).

Дори не се познават тогава. Душите се търсят – търсят своя „небесен чертог“. „Не е ли любовта ни един истински небесен чертог“ – възкликва Боян. „Чертог“ във високия черковнославянски стил е синоним на „брачно ложе“ – дворец, палат, покои. Те двамата го намират – на страниците на Златорога.

О, Господи, приспи ме и направи от реброто ми една жена, която да обичам отблизо. Остави ме пред любовта към далечното и любовта към близкото. Застани на прага на небесните двери и ме гледай как ще греша, как ще блуждая. Остави ме свободен да избира и свободен да умра в огъня на най-силните си желания (Пенев/Penev 1976, 13 януари 1908).

А може би самият г-н Редактор, изтъкан от интуиции, е влязъл в ролята на „провидение“: срещнал е на страниците на своето списание професора и младата поетеса, взаимно отгласящи се в странни и тайнствени хармонии. Той самият е устроил тази първа среща на печалния си приятел, когото е провъзгласил вече за „свърхчовек“, и Лиза – своята „Златорожка примадонка“, тъкмо ѝ е намерил новото име...

– Да, това е! Това е! – възкликва Вл. Василев, когато получава „Амазонка“, сочейки със законодателния си пръст нагоре – сякаш запраца в небесата Халеевата комета. На седмото небе от възторг – сякаш открива новородена планета. И сега, застанал на прага на небесните двери на своето списание, Законодателят стои и гледа – „как ще грешат и как ще блуждаят“ двамата му най-близки приятели. – Оставете я! – казвал на тези, които я одумват. – Да прави, каквото ще, само да пише! Да пише!

...Наровете яркоалени
са запалени
сякаш полилеи от небето.
Юг

„Юг“ дава името на този цикъл от три „песни“: „Юг“, шеметната „Амазонка“ и „Песен на предачките“. 50 години след този блестящ дебют, Блага ще изсвири – с благоговейните си пръсти, своя първи мощен „акорд за вечност“ (Георги Марков) – осъзнавайки възхитена, че още тогава Багряна е открила своя стил и че тя никога няма да повтори никого: „никого от живите и мъртвите“.

Трите стихотворения в цикъла „Юг“ подхождат на името Багряна – по ярък колорит и лазурна звучност: „небесата ведросини“, „наровете ярко алени“... Цялата „Амазонка“ е в румено утринна гама: светят росните зори и блесналите бакърени менци в „Песен“. Грабва ритъмът на „Амазонка“, задъхан и препускащ, бодрото самочувствие, сякаш пее самата зора, възвестявайки своя възход“ (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975: 296).

Боян Пенев: Ето я – неговата мечта – Ботичелевата Венера, възродена в чувствените вакханалии на „Амазонка“. В „дионисиевската страст“ на нейния танц той чува радостта на 8-ма симфония (minuetto):

Радостта побеждава всичко в своя неудържим полет, нейното слънце разпръсва всички сенки. За нейните крилати бели коне няма предели... Цяла оргия от звукове се самозабравя в главоломни скокове (Пенев/Penev 1922: 524).

Ний ще стигнем Хеликон
в изгревния час –
смело, мой крилатий кон,
жребият е с нас.

Неудържим полет, сянката на любовта, крилатий кон – същите знакови смислови ядра и у Багряна. Наистина „няма предели“ за нейния „крилатий кон“ – оргия от звукове, устремени към радостта, към песента: – *песен светла се разплита в моите следи*. Мотивът „коне-полет-криле“ завинаги ще се впечати в съзнанието на младата ѝ изследователка като подем на разокования дух. Инкрустиран по-късно в романа „Лице“ и интерпретиран като подсъзнателен архетип.

Трогнат и очарован, строгият и скептичен професор е хипнотично привлечен от тези *песни – ликуващи, ведри и весели –/ цялата младост е в тях!* Химни на първичната радост от живота. Младата поетеса става символ на онази Бетовенова *неземна радост*, в която духът празнува своята безгранична свобода. Толкова мечтана от Боян – и недостижима досега. „Песента, която сне бремето на душата ми“ – ще напише по-късно в дневника си Боян Пенев.

Очарован от *неземната радост* на нейните *светли песни*, душата му си спомня своите сънища за близост и сърдечност, които жадуват за осъществяване:

Трябва ми близост и сърдечност – и за тая сърдечност съм готов да дам твърде много от себе си – и давам, и слава Богу, душата ми не е оскъдна – изповядва се той в писмо до съпругата си след раздялата.

Есето за Бетовен звучи като изповед – изповед пред себе си, и прелюдия – очакване, копнеж – по „*усмихнатите сънища*“ на любовта. В богатството и драматизма на тонове, музикални форми и контрасти той разкрива собствената си душа:

неизбродима бездна – произподня и звездно небе. В нея всичко се стреми към завършени и абсолютни форми – всяка страст се изживява до крайните си предели: смъртта е безсилна да победи меката, а радостта е неограничена свобода на духа (Пенев/Penev 1922: 517).

И изведнъж:

Но усмивките ще помръкнат, цветята ще помете зъл вихър, и друга една съдба, неумолима и жестока, ще се понесе в тъмнини със зловещия си смях. Часът ѝ още не е ударил.

Не, не и сега! Часът ѝ още не е ударил! – Сега тя е там – до мене, съдбата! На страниците на Златорога – „Амазонка“, че и „сама“... Сама! – Всепобедната енергия на младостта... Сама възславя себе си, не вижда никакви прегради.

После в списанието идат „Анхели“ – на Дора. Настоях да прочете Евангелието, тя се затвори в Чамкория и за месец го преведе така – с езика и простотата на „Анхели“. Цял живот работя над нея – много ме зарадва!

Дора:

Аз го послушах, и тогава превеждането на „Ангели“ ми беше много лесно. Вървеше ми като по вода. Това ми е един от най-хубавите преводи (Сарандев/Sarandev 1990: 109).

Боян. Варшава, 11 февруари 1924:

Мила Дора, получих писмото и „Химните“. Тая книга – както изобщо всяка твоя творческа работа – е за мен една истинска радост... „Ангели“ най-добре е да почака до есен, когато се върна – искам книгата да излезе под мое наблюдение – без грешки. Не обичам небрежни издания. Няма да си простя, че оставих Мара да се грижи за отпечатването на Пенчовите Избрани съчинения. Тая жена боготвори Пенча, а не познава поезията му. Пропуснала е най-хубавото в „Бойко“ – края. Маро-о-о... Кажи ѝ, като я видиш. Аз все се каня да ѝ пиша.

На 23 февруари 1923 г. Боян Пенев завършва предисловието за Словацки, 61 страници. Словацки е еманация на полската душа, а „Ангели“ – световна творба.

Дора. 29 април 1922, четвъртък:

Три пъти прочетох Библията, така че ако някой ме беше заговорил, щях да му отговоря с нейния език. Свърших. Почнах полския превод. Отначало докрай преведох „Ангели“. Без грешка, без нито едно зачеркване. Изпратих я на Боян. Да знаете как чудесно ми отговори – нямате представа! Без чернова... превеждах направо. Ако не беше Боян да ме научи какво да правя, нямаше да превода „Ангели“. Цял месец работих...“ (Михаил/Mihail 1994: 58).

Дора, като гледам нещо, създадено от тебе,
сякаш аз съм го създал!

Боян. 14 юни 1906:

Страшното е в това, че след като действителният човек е престанал да ни привлича, и любимият образ е отскочил от една близка точка към друга, подалечна – след тая промяна старото чувство все още живее с предишната си сила и нито нашата свободна воля, нито нашият лукав разсъдък са в състояние да му се противопоставят... Кой от нас може да долови невидимите, вечните, тайните източници на това непобедимо чувство? (Пенев/Penev 1976: 54)

Най-накрая в този брой – едно „Писмо от Париж“ от V. Groussard, онази зеленоока красавица – Вера.³ Парижанката с българска кръв. Тя познава Бодлера, а заедно с него и милувката, която ще ви подлуди...

Прочее, все още ли е сама Лиза Белчева? Имаше една *Елизабета Б...* *Странно и смирено име*, така писа Душечка в женския вестник. Много я въздигаше Душечка! Цял подлистник, възторжено. Голяма вихрушка вдигна... *Била трепетно обещание...* Да, странно и смирено име – *Елизабета Б.* Не, не е същата. Тази – Е. Багряна – огън и пламък! А пък вътре – църковна кротост: *и сънят ми е кротък и девствен...*

Ливадата е покосена,
дъхът ѝ – сладък и горещ

³ Вера Харитоновна-Грусар – полуетрейка, сътрудничка на „Златорог“ от Париж.

и аз ще спя като спасена.

...

Но пак защо ме скръб обсеби?

– Сега бих дишала със тебе

дъха на прясното сено...

На дача

Как ме обсебва тази *копринена паяжина*... Уж спокойна, но копнежът, копнежът не я напуска... – Кой говори така? Една жена? Една българка? – зачуден се пита професорът като Константин Константинов. – Какъв е този неистов устрем – да се разкрие – пред всички! Без сантименти. Тогава издрасках подлистника с подигравки, май пак съм прекалил, както винаги. А сега... Я виж ти! – Каква е тая жена, не е като другите... Била „заклучена птица“, пише Душечка...

Не е като другите... Декември 1972:

50 години след като рисува портрета ѝ – в сребърно-сиво, Дечко Узунов, носачът на багажа ѝ в Мюнхен, все още без дъх от нея, ще разкрие пред съавторите загадката, която тя носи:

– Много исках да я рисувам... А Маша, Маша щеше да се удави зарад нея...
Имагинерна любов.

– Вярно е, някои мъже сякаш зависеха от нея...

– Боян Пенев беше много остър човек... Като погледне с ония очи – страх те съзема. На никого не прощаваше...

Страстен баритонов тембър, приглушен някак:

И физиката ѝ такава – двойствена: чувствена и мадонска. Хубава маска си има. Външно спокойна, благопристойна, а вътрешно – огън, бунт. Мери си обаче всяка дума (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975b: 180).

Ти виждаш бели, любещи ръце
под бремето на тежка черна дреха,
и маската – спокойното лице,
която твоите ръце не снеха.

Годишнина. 1923

(Вестник на жената)

Може би този стих е носел в душата си Дечко, когато е снел нейната „Маска“ – за сборника „Пет години“, и завинаги – в сецесиона на младостта, още през 1925 г. През април 1926 г. в отзыв за Общата художествена изложба, Сирак Скитник ще спомене с най-ласкави думи този портрет, преди виденията на невъобразимия Иван Милев и импресиите на Никола Танев. И директно ще направи аналогия с житейския разлом, в който се намира младата поетеса:

Художественият етюд „Багряна“... сякаш разкъсва материята, за да заживее самостоятелно... Подобни художествени творби трябва да останат неповторими (Скитник 1926: 198).

Октомври 1924. Боян Пенев се завръща от Полша след година отсъствие. Най-вероятно за началото на академичната учебна година.

Освежен, някак подмладен, за пръв път го виждах не в чер, а в светлосив костюм (Тодор Боров).

Още като пристигна в София, Маня Милетич му показва „Вестник на жената“ от март 1923, който бе запазила за него. Какви заглавия! – *Среща, Изповед, Жажда, Грях...* Разяждащо неудовлетворение и ужас от изтичащото време. И аз съм така – като че съм жив погребан в този гроб! – И каква красива и дръзка изповед – пред всички:

Но скоро звън вечерен се порони,
пътеката прибули снежна мрежа,
и ледени цвета, листа и клони
по здрачните стъкла изплете скрежа.

Тогава аз, да чакам уморена,
надвих свена, сама дойдох при тебе –
и моята душа, от жад горена,
ти милосърдно среща и обсеби.
Изповед, 1923
(Вестник на жената)

Каква е тази мадам Бовари в София? В Полша четох подробно романа на Флобер, с подчертаване, като научна книга по женска психология.⁴ Маня Милетич обеща да ме запознае с греховната кралица... Светица и грешница...

А в „Златорог“ жените направо са се развихрили – Владо държи под ключ тези птички в златен кафез – да му пеят: Дора – преводи на „Химни“ на Каспровича и етюди от „Някога“, тази мадам Бовари и тя – в две книжки – все нейните „песни“: *Сама, Вик, Зов* и тъй нататък...

Багряна. Лирически дневник. 11 октомври 1924:

... Вървят в навалица и жега / по булевардната алея, / но мълчаливо двете с нея / те мислят заедно за него. / И в миг, изтръпнали, и двете / се спират. / – Срещу тях направо / той иде – горд и бледоцветен, / и весел, бодро поздравява. / И тръгва с тях. И бавно трима / вървят в здрачената алея. Но в двете тях – гори незримо / въпросът: мене или нея?

Третата тук е Маня Милетич. Тази лирическа тетрадка се намира в архива на Блага Димитрова. Части от нея са публикувани в „Дни черни и бели“ (59). Вероятно това са нахвърляци за стихотворенията „Есен“ и „Тройка“, поместени във в. „Вестник на жената“.⁵

Багряна:

Хем отворено, хем затворено лице. Голямо чело, надвесено над веждите, големи очи, сякаш гледат извътре. Малко нещо аскетично бледен, с трескави очи (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975: 84).

По-късно нейната изследователка Блага Димитрова ще я допълни:

...и тя захласната, влюбена „посмъртно“ в портрета на Цено Тодоров, който висял в коридора на гимназията: Бледно продълговато лице на отшелник, полузасенчено от черна брада, която се слива с тъмнината на фона на дрехата. И цялата здрачност е пронизана от погледа: вгълбен, пламтящ, взрян право в

⁴ В личната библиотека на Боян Пенев се пазят два екземпляра на руското издание от 1885: Госпожа Бовари. Провинциальные нравы: Т. 1. Госпожа Бовари; Т. 2. Госпожа Бовари. С приложением дела по обвинению Флобера перед судом Исправительной полиции.

⁵ За ранните стихове виж Малинова/Malinova 2019.

душата ти. До другия край на коридора да идеш, този поглед те следи, сякаш иска да проникне в тебе и да събуди някакви непознати пориви“ (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975: 82).

15 декември 1924. Сказка на германиста проф. д-р Константин Гълъбов в Университета: „У Багряна няма жизнен сок и чувство – сухи, нетрогващи, без емоционалност стихове – с убита страст“! – Може би никога не е зървал лицето на Елисавета Белчева? А най-вероятно си изкарва яда на Владимир Василев, който я издига на пиедестал – коленопреклонно: ах, неговата „Златорожка примадонка“:

Лиза, редакцията почитаема чака,
че ще поведеш ти стихотворната атака,
както подобава на истинска Амазонка
(разбира се – и златорожка примадонка).

Твой покoren и коленопреклонен
(по правилата всички на салона) –
Г-н Редактор (Малинова/Malinova 2012: 12)

В отговор Вл. Василев – за отмъщение, ще го прекръсти Д-р Гъл. Съкратено – от Д-р Гъл-Гъл! През януари като член на жури Д-р Гъл ще критикува „примадонката“ едва ли не като епигон на Ахматова. И още по-нелепо сравнение – с Мара Белчева.

Нам харесват стиховете на Елисавета Белчева, а Мара Белчева сме забравили отдавна! (Младен Иванов (Георги Цанев)).

Тъкмо по това време – пред Коледата на 1924 г. – *тя не е, тя не е вече същата!* Срещнали са се с Боян Пенев. Стигнали са вече до него стиховете, публикувани пролетта в кн. 3 на „Златорог“, 1923: *Interieur, Писмо, Вик, Песен, Зов* – „безпощадно искрени“, ще ги нарече Блага Димитрова: *Пролетни са ветрове полъхнали, /чувам гласове призивно ясни – моя плам непламнал ще угасне... – Аз съм тук зад три врати заключена...*

„Сухи, нетрогващи, без емоционалност – с убита страст“ – според професора Гъл. „Убита страст“?! – Императиви, изстреляни в „бравурно крещендо“, ще потрепери Блага дори след 50 години (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975: 323).

Разтроши ключалките ръждясали!
Дай ми път през тъмни коридори!
Не веднъж в огрените простори
моите крила са ме понасяли.

И ще бликнат звукове ликуващи
от сърцето трепетно тогава...
– Но зад тези три врати, сподавен,
моят пламнал зов дали дочуваши ти?

Зов, март 1923

Стихотворението *Interieur* е вариация на „Изповед“ от „Вестник на жената“. Но заглавие като „Изповед“ казва твърде много, докато *Interieur* не съобщава нищо предварително, драмата е дълбоко в подтекста, разкрива се едва на финала:

И отивам при него покорна,
сякаш в тъмна хипноза омаяна.
И се връщам разбита и морна,
унизена и горко разкаяна...

Кой би простил това публично оповестено признание – в нелюбов... Само такъв като майор Шапкарев: *Ти така всеотдайно си верен, / ти си мой неотменно и всякога* ... Но неговата преданост е... *коварното и празно огледало*, в което се оглежда един друг образ – противоположен: образът на „тъмната хипноза“. В стихотворението „Нощ“ във „Вестник на жената“ тя все още ѝ се противопоставя – на „тъмната хипноза“:

И аз се молах Богу да не дойдеш,
да те възпре, да ни спаси и двама.
Нощ
(Вестник на жената, бр. 115)

Само Бог може да се намеси и да ги спаси – и двама, но и той мълчи. Гласът ѝ трепери от любов – ... *и плаках безутешно, до забрава*, – ... *че не дойде ти*. – „Тъмната хипноза“ се оказва непреодолима и по-силна дори от Божията намеса.

Багряна: „Един ден идват военни с файтон, качват се горе, казват: – Облечете се, ние сме от военната болница, вашият мъж се отрови! – Намирам го – прострян. Седях там, какво да правя? Видях, че е спасен. Но не отидох при тях, защото нямаше да има вече за мен спасение. Устоях.“⁶

Наскоро Боян ѝ дава руското издание на „Госпожа Бовари“: Какво проникновение в женската психика, сякаш в душата ѝ гледа. И Ема накрая се разбунтува против собственото си покорство. Убожеството на домашния бит я тласка към мечти за разкош, за „пищни празненства и скъпи гости, за звънки полилеи“... А неговата проклета преданост – към жажда да му измени... Душата ѝ стене от твърде високите си мечтания в твърде тесния за тях дом.

„Устоях.“ – Важна дума в живота на Багряна. Вътрешна съпротива на всяко посегателство над свободата на личността. Не случайно Вл. Василев ще напише през 1931 г. по повод „Звезда на моряка“:

Багряна възвърна в поезията ни силния човек, силната жена (Василев/Vasilev 1931: 489).

В спомена ѝ до леглото му се връщат грижите през февруари 1925, когато тя беше на границата на живота и смъртта... А „болногледачът“ се разкъсваше от терзания... Но с кого можеш да споделиш такова страдание? И след петдесет години тежи като камък – неизказано. Всъщност – не е устоял, излял го е в тайно писмо до авторите през 1973 г., малко преди смъртта си... Ще премълча тук, но Иван Шапкарев също трябва да бъде вписан в историята като „литературно-исторически персонаж“.

Коя е тази нова мадам Бовари? – пита се и Иван Мешков, който има слабост към психологическите анализи. За пръв път българска поетеса има дързостта да говори гласно за „тъмната хипноза на съблазната“ – от първо лице.

През март 1927 г. в сказката си в Университета критикът-артист тепърва ще говори за тази „тъмна съблазн“ – почти възторжено: „космичната вълна на кръвта,

⁶ Блага Димитрова. Личен архив.

гладна за езическа наслада и продължение на рода“ (Мешеков/Meshekov 1928:4). Но не е поискал да чуе сценичната реплика на лирическата героиня в самия край на тази камерна драма – горчивото признание за своето унижение и горко разкаяние...

Като отчаян самоубиец, като удавница младата жена се надвесва над тъмния кладенец на чувствата – до самото му дъно, в целия трагизъм на тяхната парадоксалност – сама от себе си в ужас – „смутена и зачудена“:

Но когато зачуя, че идеш,
сякаш рязко, внезапно събудена,
там, от другия вход, без да видиш,
аз избягвам – смутена, зачудена.

А проникателната Блага в своя дълбок анализ, ще разнищи до ръба това „омагьосано силово поле“ – драмата между трима, и ще формулира като психолог и този парадокс на „обратното лъчево отражение“ на чувствата:

Сякаш мъчейки се сама себе си да убеди, че този мъж е нейното сигурно крило, жената все повече предизвиква тъмното, опасното влечение към другия, при когото я очаква унижението... Всеотдайната любов на единия намагнитва всеотдайната любов у жената към другия – към другия – към чуждия: „Който не може да я дари с всеотдайност“ (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975a: 318).

Но „страшното понякога влече“, както казваше Блага...

След скандалното стихотворение *Interieur*, взривило „законоверната“ читателска публика, следват два разкаяни стиха. Заглавието „Писмо“ е забравено, но тези два стиха са се запечатали вече – внимателно и ревниво прочетени от тъжните очи на един Мечтател...

И всяка нощ аз бдя – виновна и невинна,
и моля Бога за насъщний хлеб...

Писмо, март 1923

Виновна и невинна. – „Невинна в себе си!“ – ще възкликне и моралистът Вл. Василев за Йовковата Албена, но това ще стане чак през 1928 г. Бялото видение на красотата е дотолкова заслепяващо, че затулва от очите му дори греха – смъртния грях на Албена, грешницата. Ревнивият редакторски поглед веднага е разчел тайната връзка на Албена с Лиза Белчева, кралицата на Златорожието, криптирана дори в името – Албена.

Не мога да разбера как стана всичко...

1924, декември. „След запознанството през 1924 г. постепенно между тях се създава близост – наивно предполагат целомъдрените съавтори. – Едва изминала половин година – зад редовете на новото стихотворение „Любов“ проблясва мълнията на страст.“ „Взаимната симпатия“ постепенно преминала в друго чувство – така пише в поучителните романи.

Но този роман не е поучителен, а поетически. „Не мога да разбера как стана всичко“ – ще признае Багряна. Дълго съдържаната жажда избухва взривно, императивно – от първата среща. Багряна се втурва в живота на Боян като стих: като взрив, като стихия – като отчаян и страстен самоубиец: разбива всички прегради, разтваря всички прозорци на душата му – „със всепоглъщащия прилив на желанието“, както той самият мечтае.

Тогава аз, да чакам уморена,
надвих свена, сама дойдох при тебе –

и моята душа, от жад горена,
ти милосърдно срещна и обсеби.

Този стих е от стихотворението „Изповед“, публикувано вече през 1923 г. във „Вестник на жената“. Или стихът е изпреварил биографията, или тя живее по законите на своята поезия. Сякаш търси да vyplъти в живота си онова, което е вече преживяла и изстрадала в стиховете. Младата лирическа героиня жадува *жива поезия – поезия в живота си, а не поезия на книга!* – Критикът-артист е прозрял точната формула:

Тя жадува жива поезия, не словесна (Мешеков/Meshekov 1928:7).

В жадните и неутолими пориви на Лиза копнежът на Боян по радостта като „неограничена свобода на духа“ намира своя апогей. – *И моята душа, от жад горена / ти милосърдно срещна и обсеби.* – Театрално дори – като на библейска сцена:

И покорна, шепна аз щастлива,
Както на Исуса – Магдалина:
– Ето моите ръце – води ме!
Любов, 1925

Ти си Богът, когото търся! – *Виждам те на старите икони...* – „Безбожно богослужение“ – ще нарече Блага този „пренос на любовното отдаване в лоното на религиозната символика“. – „Кошунствено прехвърляне“ – отсича фарисейски мъжкият глас (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975b: 351-352). Но женският мек глас веднага апострофира: „Несъвместимостта на образите създава драматизъм“. Не само на образите – на две ценностни системи, на две изключващи се морални норми. Онова, което е грях за религиозния морал, тук е парадоксално въздигнато като олтар, като сакрално жертвоприношение.

Ела, о ела – и пред теб на колени
ще моля за този си *грях*.
Грях, 1922

Боян:

Съзнавайки своята непобедимост, тя увлича и танцува подобно на една светла съдба, която разсипва цветя и усмивки из своя път, отлита и оставя след себе си *усмихнати сънища*“ (Пенев/Penev 1922: 525). – За нея, за нея съм го написал! Багряна е плът и кръв на тази еуфорична радост от живота – тя ще победи натрапчивата мисъл за смъртта, тя е моето спасение!

Обсебен от нейната *неземна радост*, професорът без колебание отваря на съдбата, която чука вече три пъти на вратата му – в образа на амазонка. Копнее да приспи и омагьоса тази светла душа, за да остане завинаги при него:

Спри, моя душа! – В погледа ти чета всичките си тайни, виждам всичките си пътища – в твоите бездънни очи е отразена моята светла съдба. Аз зная: – създам ме е твоят поглед – и в твоя поглед един ден тихо ще изчезна (Пенев/Penev 1976: 124).

1925, март. Вече три месеца всички очакват първа книжка на „Златорог“ – защо ли се бави толкова този път! Г-н Редакторът все припрян, все бърза, нерви се... А може би тях двамата очаква? Злите езици шъпнат на ухо: „примадонката“ била на смъртно легло. Защо ли?... А и професорът се бави?...

Като вихрушка стихийно излита Багряна изпод тайното крило на професора – възродена в цикъл много силни стихове: „Вечната“ – *и все едно дали Мария или Анна е,*

„Потомка“ – няма прародителски портрети, „Любов“ – кой си ти на моя път застанал, „Жертвата“ – пред малкото креватче на колени, „Святата“ – и над люлката виждаш разпятие... Заглавието не след дълго ще стане нейна трагична емблема:

„Вечната и святата“ – Това име на книгата ме изразяваше най-пълно. Дори като думи – вечната, святата – те носят моя стил, обикнатия от мен дактиличен ритъм (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975b: 251).

Но в огнената стихия на любовната молитва – необяснимо сякаш, и хладно – предчувствие за смърт. Тежи във въздуха:

Бях болна. Щях да умра... Бях казала на сестра си, ако умра, на коя сестра какво давам. Дрехите си бях разпределила. Бях поръчала и с коя рокля да ме облекат – същата, венчалната. Това ми беше съвсем близко докосване до смъртта (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975b: 176).

В пароксизма на екстатичните емоции границите се събират в смъртоносен оксиморон. Венчалната рокля – „същата, венчалната“ – става символ на смъртта:

По-добре бе мъртва в тази дреха / мащеха ми да ме пременеше...

Лора, невъобразимата Лаура Каравелова, и в смъртта си е в пак в същата – черната венчална рокля, която сама си бе избрала за венчавката: – не с Яворов, жадувания, а с нелюбимия – с д-р Дренков. Животът понякога заема своите метафори от поезията... Нима и нейното освобождение може да дойде само чрез смъртта?

Душечка: – Ако тук някой трябва да умре, това не трябва да си ти!

Сега е тя безкръвна и почти безплътна,
безгласна, неподвижна, бездиханна...

...

И ето че широк и чужд е вече пръстенът
на нейните ръце, навеки скръстени...

Но в закъснялата книжка първа през март техните две имена са отново – едно до друго – заедно: *И все едно – Мефистофел ли, или Кръстител!*... Между двамата – като кръстник, Йовков с разказа „Чудният“. Литературните бракове се сключват на небето... А техният – под знака на Златорога и с благослова на Владимир Василев.

В същата книжка Боян Пенев излиза със статия за нобелиста Хенрик Сенкевич. От всичко се вижда, че „непохабените съкровища“ на любовта отново изпълват печалния професор с еуфорията на първозданната радост:

Светът, който създават славянските творци, е огрян от безгранична любов към ближния, от съчувствие и състрадание – в тая любов е изворът на техния оптимизъм и вяра. Ала, за да се издигнат до тази вяра и обич, те трябва да минат не през един, а през няколко ада, да се отрекат неведнъж от себе си, за да открият своята изключителна същност, своето призвание и предопределение (Пенев/Penev 1925: 18).

Дали само за славянските творци мисли професорът? И той търси своята същност, която смята за изключителна: роден със своето призвание – музиката, прародината на душата му: „Истинската наша родина, от която сме се отлъчили и в която ще се върнем отново“. Но след смъртта. Знае, че след смъртта... Не му е дадено да осъществи призванието, с което е роден. А къде е неговото предопределение?... И хармонията, за която копнее?

На 21 април 1911 от Цюрих най-близкият му приятел Спиридон Казанджиев му пожела за рождения ден заниманията с музика – неговото предопределение – „най-необходимата радост в живота му“ – да му станат съдба, тъй че професорството да остане само един епизод в живота му... Взряна в миналото, след половин век – на преклонни години Багряна ще напише:

И не знам как, внезапно и неочаквано
ти тогава в мен се взря.
И не знам каква ме видя, но веднага
безпрекословно ме повика.

Широк и чужд е вече пръстенът... Безпрекословно повикана – от съдбата си, Багряна панически напуска дома и детето си. Следва своя „таен жребий“ – странен жребий: „великата си жажда да разправи“.

Трябва да разглеждаме доверието на Багряна в собствения си жребий като подвиг сам по себе си – пише Николчина/Nikolchina (2002: 48).

Твърдението на мъжкия глас в нейната книга, че думата „жребий“ подсказва „склонността на Багряна към хазартното в живота“ (336), че води към думата „жеребец“⁷, която пораждала подсъзнателни сексуални асоциации, а „пчелите, които сега опрашават медоносния ябълков цвят“ загатвали „фалоса“ (350) – това звучи като свръхинтерпретация и няма достатъчно основания в текста.

Хвърлянето на жребий разчита на случайността, докато екстазите на Багряна имат своите дълбоки основания. Нейният жребий е „кръст поднебен“ и „хляб насъщен“. *А всеки носи своя кръст поднебен/ и гризе своя жребий като хляб насъщен.* В нейната чувствена обсебеност има жертвена отдаденост: *трябваше жертва и аз я принесох...*

Копнежът по този странен жребий – „великата си жажда да разправя“, е драматично преплетен с „Майчина песен“ – тук се намесва и мотивът за изкуплението в изповедта пред майката. Особено силно през „жетвения месец юни“ – месецът на *зрелостта*, когато *тегнат нивите за първа жетва* („Към нея“). Юни е месецът на пътуването в Бретан, когато тя трябва да вземе крайното си решение.

Амокът на хазартната изстъпленост съдържа безразсъдна и неудържима себичност, мономания. В драматичния разказ на Стефан Цвайг „Амок“ състоянието на обладаност има своите дълбоки и благородни мотиви – да защити младата жена от публично опозоряване, и героят прави това с цената на живота си. Тази емоция е различна от амока на хазарта.

16 април 1925. Трагичния ден на атентата в църквата „Св. Крал“. Рожден ден на Лиза. Защо ли „пръхтят конете, сепнати и зли“, дърпат се да се изтръгнат и файтонът с бегълката заобикаля главните улици по обратния път към „Гургулят“? Витаят във въздуха някакви сатанински, разрушителни сили...

Каква тревога в тази ветровита нощ души?
Защо така се люшкат голите тополи?
Какво се кърши и събаря, и руши,

⁷ Някои изследователи считат, че „жребий“ като етимология има общо с думата „жеребец“. Древните славяни гадаели в храма с помощта на свещени коне. „Жеребец“ означава „плод в утробата, дете“.

и кой тъй охка, плаче и се моли,
за миг замлъкне и застане пак...
Наблизо тука някой ли умира?
Защо гората се заканва като враг,
и Орион блести над нас като секира?
Безумие, 1925

Абсолютното отричане и противопоставяне на суетата в земния свят: *Но аз не съм принцеса, ти – владетел и деспот, не искаме ни скиптри, ни корони* – доказва отдавнашната поетическа теза на Блага за

някакъв неземеен произход на това чувство, което земният живот не може да търпи и преследва до смърт (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975b: 305).

По предзнаменование на съдбата – Лиза не само остава жива, но спасява от смърт и съпруга си. Иде Страстната седмица. Страст не идва ли от страдание?... Колко нощи ще плаче без глас под завивката, чута само от сърцето на майка си:

Света Богородице, бди над децата/ от своите майки оставени!...

1925, кн. 7 за септември – цикъл „Ден божий“ – веднага след завръщането от Бретан: „Утринна“ – *Трябваше жертва – и аз я принесох, и ето...*, „Песен“ – *По-добре бе мъртва в тази дреха/ мащеха ми да ме пременеше*, „Стихий“, „Ден божий“ – *Дочаках те и аз, дочаках най-подире, „Вечерня“*.

Владо чакаше и настояваше за определената книжка на „Златорог“. Написах само първите, другите останаха в бележника...

Особен човек! Изпратих му едно отче, да му чете против сертлик!...

„Лиза тогава се развързваше и като жена, и като поетеса“ – спомня си Дечко Узунов с възторг и носталгия. Сега тя се разкрива в пълния разцвет на красотата си. И Дечко четеше тогава романа на Флобер: „Никога още госпожа Бовари не была так прекрасна, как в этот период: в ней была та неуловимая красота, которая зависит от счастья, от энтузиазма, от успеха и которая есть не что иное, как гармония между темпераментом и обстоятельствами.“

С отчаянието на удавница от висока скала тя се хвърля в пълноводието на живота си – във високите води на живата поезия.

Вземи ме – с мойта обич всеотдайна
и с моя дар безценен и безимен.
И даже ако смърт е в тази тайна,
тогава пак вземи ме – умъртви ме.
Невяста, 1924

„Звучащо изваяние на весталка“ – така нарича Блага този стих. „Призивът за молитва заедно, очакването, наелектризирано от това повелително повторение: да дойдеш там, да бъдеш, да те накича, да се стопя, да бъда, се увенчава със заклинателна заповед: – „вземи ме“ (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975b: 301).

Радостта е толкова дълбока, колкото и скръбта – който се слее с едната, не мисли за другата – и двете еднакво жадуват за вечност. Но в момента на пробуждането всесилната душа си спомня своите сънища и един след друг ги осъществява в света на изкуството...Тя слива действителността със своите

тъмни и светли отражения. Видимият свят се превръща в сянка на сенките, които играят в нейното живо огледало (Пенев/Penev 1922: 518).

По пътя отражения, кръстосани в зигзаг,
а в облаците – златния черковен кръст забит.
Това е сякаш двойния, *таинствен знак*
на моята и твоята преплетени съдби.
Вечерня, 1926

В пет часа, като отивах към Боян,
чувах камбаните на „Ал. Невски“...

Светлината на камбаните...
Затваря очи и се моли. Моли се да не ги отвори вече...

Въпреки всичко мотивът за *моята и твоята преплетени съдби* просто преследва кралицата-грешница. Какво предзнаменование, какъв *таинствен знак* трепти в сменящите се като на филм кинематографични образи на „Вечерня“. И не са ли зигзагите на тези отражения „изблъскани от подсъзнанието колебания, сенките от разлюлените везни на съдбата“, както ще предположат в един глас и двамата автори на Багрянината книга? (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975b: 323).

Кръстът на храма – по пътя към Боян – се превръща в двоен символ – двоен *таинствен знак* – химничен благослов на преплетените съдби на двамата влюбени. Но – *в облаците – златния черковен кръст забит* – извиква и един друг кръст, езически – *забит* – не в облаците – *във живо тело...* Всичко се преплита. Кръстът – знак за сакралност, благослов, но едновременно – и знак за страдание, заплаха, проклятие?... Кръст на всичко? Трагична съдбовност? Детски плач, ръчици, вкопчени във твоята пола... Нищо в живота не се дава без жертва, без драма – без възмездие. Любовта винаги е белязана от нечие страдание и жертва... От „Утринна“ до „Вечерня“ – страдание и жертва в нейните молитви.

Трябваше жертва – и аз я принесох, и ето –
още треперят ръцете ми в първите тръпки.
Само да знам, че е жертвата моя приета,
моя тамян че достига до твоите стъпки.
Утринна, 1925
Омагьосана душа

А не е ли всичко „епизод, случайност, временно увлечение, преходна страст, която иска да го откъсне от неговото призвание“? – терзае се отново професорът: – *Както другарите, тъй и любимите жени спират пред дверите на душата ми – там никой няма достъп!*

Как ще спреш ти мене! – възкликва тя – за пръв път нетърпелива – *волната, скитницата, непокорната...* – *Мене как ще спреш!* – Безримно – „като удар в отворен простор“, ще се възхити Блага, отдавна копнееща по свободния стих: „И най-звучната рима не би имала този ефект, както такова неочаквано, освобождаващо безрими“ (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975b: 132).

Но Боян вече се е изповядал. За Бетовен – като за себе си:

Той се бои от оковите на действителността, бяга от нея, за да служи на своето изкуство, да запази свободата си само за него. Ето защо всяка любов ... получава характер на трагичен епизод – и защото води със себе си една неприемлива

действителност, и защото иска... да го откъсне от неговото призвание. Той я отрича (Пенев/Penev 1930:66-67).

Разбира се, Боян е все същият:

Човек чувства, че дава само тогава, когато обича, а обича само тогава, когато намира някаква необикновена стойност в любимия, стойност тайнствена, неизразима – отражение на собствената си душа в чуждата (Бахнева/ Bahneva 2002).

Какво ли напомня това? Тук същата мисъл е развита изцяло:

Вие трябва да свикнете с обстоятелството дете гледам на Вас като на едно свое крупно произведение, над което работя и ще работя додето бъдем живи. Когато един ден не ще имате вече нужда от моето пряко съдействие, Вие ще носите в душата си печата на моята душа и без да щете ще служите на моите цели. А като правя тия егоистични признания, аз желая да ме разберете както трябва, когато искам от Вас упорита работа, като Ви говоря за общ интерес и приятелско доверие.

Но не, това не е гласът на Боян Пенев. Това е един друг хипнотичен глас – на Яворов. Писмо до Дора, но от 1905 година. Нищо ново и различно от атавистичното его на „вечно мъжественото“, изразено тук с по-възвишени думи, което търси в другия единствено своето собствено отражение.

Но младата Дора също се е „въоръжила“ – „за да не се даде“: първо на Яворов, а после – на съпруга си. И на никого всъщност. Ничия никога... А не някаква „изоставена самотница“. Интуитивната психоанализа на мъдрата Израилева щерка, друговерката, най-мъдрата раса на света, е безупречна, а реакцията ѝ – разумна и предвидлива. Никой не може да я съди.

Младото момиче с безпогрешната си интуиция – с „безподобния си инстинкт да оцелява“ (Николчина/Nikolchina 2002/ 69) – вижда със сърцето си толкова ясно... Добре че е носела този слънчев заряд в душата си, за да я оттласне, да я отдръпне от черното заслепяващо сияние – навреме! Тя вижда в себе си – душата му – оголена, осветена като от светакавица.

Мъчно разбирах тогава, ала почувствах, че в тоя човек има няколко лица, че там има бури и крушения, че нещо тегли към него и че трябва човек да се въоръжи, за да не се поддаде. Мъчно можеше да забрави Яворова оня, който го е почувствал веднъж отблизо.“ (Габе/Gabe 1924: 378).

По-късно, след самоубийството спомените на Дора се превръщат в дълбоки психоаналитични етюди. Никъде Яворов не е описан по-проникновено – с проникновението на невъзможната любов. През очите на влюбена жена, потиснала чувството си дълбоко. Непрекъснато преследвана от собствената вина за пропуснатото щастие: – *Пропуснатото мое щастие ме гони...* Същността на Яворов като на кинематографична лента, осветена от различни страни.

А може би горните две – *съвсем еднакви* писма – с различен подател, са резултат от разговорите на двамата приятели. Описани са в дневника на Боян. Още в ранната си младост, на 25 декември 1907 той изповядва в писмо до Спиридон Казанджиев, че жената за него е „една вечно твореща частица“ – от неговия собствен дух (Шивачев/Shivachev 2007).

По-късно в анализите на Бетовен той ще разкрие много по-дълбок скепсис:

В любовта Бетховен дири себе си. Той се открива ту в една, ту в друга жена, но никога напълно. Никоя любов не е запълняла душата му и не се е покривала

изцяло с нея... Той не среща – както и никой не среща – напълно адекватния, абсолютен символ, цялостното външно отражение на своя затворен, невидим вътрешен свят. Страда, блуждае, разкъсва една връзка и дири друга, забравя се в своите самолъжи, за да изпита след това неизбежни разочарования и да разбере, че единствената любима, в която никога няма да се разочарова и която ще му остане докрай вярна, *това е неговото изкуство* (Пенев/Penev 1930: 66).

6 април 1975. Доста гузни, че не са я потърсили – и трепетни, младите съавтори звънят на съседния вход на бул. Толбухин – да занесат на Дора Габе току-що излязлата книга за Багряна. След тяхното отиване тя жадно чела до късно книгата, прочела всичко, което се отнася до нея и Боян.

Блага, тетрадка за Дора: 6 април 1975 – неделя сутрин от 10 ч.⁸

Дора:

Като четох снощи писмото на Боян до Лиза, сякаш до мене е писано. Същите неща и на мене той е писал. Все същата съдбовност. Нищо досега, което е било, сякаш не е било. Няма минало. Дори това друго, което иде, и то принадлежи на миналото.

Дора: П. Динеков. 12 август 1981:

Бояновото писмо до Лиза излиза, а моите не излизат... Много ме огорчи, сякаш се сложи кръст на моите! То съвсем прилича на онова писмо, което е до мене... Аз съм сигурна, че такива писма той е писал само на нас двете!

Едва сега с удивление откривам, че доста голяма част от писмата до Дора Габе са публикувани още през 1962 г. и то в сп. „Литературна мисъл“ по повод 80-годишнината на Боян Пенев.⁹ Не мога да си представя, че Й. Василев не е знаел за тази публикация, още повече, че когато пишат книгата, той е уредник на „Литературна мисъл“ от 1970 г. В увода пише, че писмата са предоставени на редакцията лично от Дора Габе. Невъзможно е тя да е забравила, че писмата са публикувани! Странно защо поетесата не припомня за това...

Напротив, писмата на Боян Пенев до нея са изключителни: много по-дълбоки, изповедни и съвсем искрени, говорят за много силна духовна връзка. Боян ѝ пише като на най-близка, родствена и близка във всичко. Писма по десет и повече страници. Дори по време на раздялата. Без никакви резерви разкрива душата си пред нея, изповядва ѝ всяко ново увлечение и разочарование. Доверие, дори в повече от поносимото.

Ранните писма на Боян Пенев от 1908 г. са като литературни произведения – дълги психологически есета. Такава дълбока изповедност, такова пълно разтваряне на душата пред друг човек:

Дето не си ти, за мен е все чужбина; Теб те няма и аз не зная живея ли, или отдавна съм умрял; Вън от теб, вън от любовта ми за мен няма никакви радости и никакви страдания...

Съвсем младата Дора е като хипнотизирана от тези откровения:

Пишеше ми такива писма, че раздялата с него беше вече невъзможна, защото значеше смърт. Можех ли да я причиня аз? (запис от 19 юни 1967; срв. Сарандев/ Sarandev 1990: 155).

Любовта е най-голямата тайна. Двама души се обичат, не защото се разбират, а защото се чувстват, защото общуват с душите си. Обичат се, защото помежду им

⁸ Блага Димитрова. Личен архив.

⁹ Из кореспонденцията на Боян Пенев до Дора Габе, Литературна мисъл, 1962, кн. 4, 80-94.

има *общи, неизречени тайни*, които ги свързват (29 януари 1908; Пенев/Penev 1976).

25. Смятате ли липсата на тайни, задължителна за брака, или сте на мнение, че тъкмо тайната, която двама души крият един от друг, ги свързва? (Макс Фриш. Дневник, 1966).

Боян, писмо до Багряна от ноември 1925, след пътуването в Париж:

Нямам никаква охота да пиша писма. Какво бих могъл да ти кажа дори в най-дългото, най-подробното писмо?... Искам да те видя, да бъда с тебе насаме, не за да ти кажа нещо особено, а така – да те почувствам отблизо... Това желание страшно ме измъчва (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975b: 127).

Дора: П. Динеков. 12 август 1981:

Те имаха нещо общо... устремиха се един към друг с нещо, което и двамата имаха... Не искам да го назова... Но то ги сближаваше.

С проникновението на влюбена жена, което я прави най-проницателен психоаналитик, Дора разбира, че връзката с Багряна е съвсем различна от тяхната: предимно в чувственото, в усетите „отблизо“, да цитирам самия Боян – в еуфорията на *оня сляп фанатизъм на страстта*, толкова присъщ и на двамата, който ги сближава:

Животът жестоко ме шиба, но аз съм непоправим. Той мисли, че ме побеждава, а аз се возя на неговата златна колесница с луди коне, понякога зашеметен, понякога сепнат – наоколо бликат и падат съзвездия – не искам да се опомня и не мисля за никоя бездна (Боян до Мара Белчева, 6 ноември 1920).¹⁰

В стихотворението „Съдба“ този фанатизъм на страстта е предаден от особена – двойствена гледна точка. Мъжът и жената сменят местата си и се преливат в един общ глас, в една обща обсебеност.

Усещам твоя поглед, отправен в тъмнината,
усещам ти ръцете, протегнати насън,
усещам как се вслушваш за стъпките познати
и как сърцето трепва при всеки звук отвън.

И аз потрепвам с тебе. Незрими нишки вплитат
и теглят мойта воля, ръце, нозе, очи...

И повече не мисля, и тръгвам, и не питам
в какъв дом ще осъмна, къде е той и чий.

Съдба, февруари 1925

Февруари 1925. ... „Гузна пред майка си“, както ще предположи Мешеков, Багряна не се приютява в родния дом, оставя се на грижите на съпруга си в омразната къща на свекървата. Шапкарев:

По-корав човек от Лиза не съм видял, а през ръцете ми са минали и войници, и умираюци – тя никога няма да се оплаче.

В тази отровна, смъртоносна предпролет тя е изпълнена с вина, вина и благодарност към съпруга си, чувства се известно възвръщане. И примирение. Заговорила е съвестта. Но Лиза едва ли ще може да издържи на това напрежение от противоположни токове... Съпругът бди денем и нощем над нея – смъртно болна, а тя

¹⁰ ЦДА, 1771к, оп.1, а.е. 1252. Интересно е да се отбележи, че и двамата с Дора наричат Мара Белчева в писмата си „госпожа Славейкова“, а тук Б.Пенев иронично я нарича „Буля Заратустровица“ и „Мадам Бовари“.

се терзае, умира от неизцерима рана: – *Че аз не съм възлюбена и близка, / ни чакана от някого, ни звана...* Чувства се омотана и без изход като във мрежата на паяк.

Не сме ли ние в тази стая
като във мрежата на паяк,
напразно кършим пръсти болно,
зовем за бягство и покой.
И ще се мяркаме среднощем
от мъртвите по-мъртви ние.
Паяк
(Вестник на жената, бр. 157)

Този паяк вероятно е сугестирал и 16-годишната Блага за ученическото ѝ стихотворение „Паяк“ – в съвсем друга – „примамно-златна“ тоналност:

И моят блян в душата като паяк
плете, заплита примка час по час,
така примамно-златна, ала зная:
мушицата съм си самата аз.
Паяк. 1937

А по-късно в романа „Лице“ поетесата ще трансформира същия образ в противоположен символ – в зловещ образ на политическото, което като отровен паяк вкопчва в мрежите си. Тема, невъзможна за Багряна – тя никога не е имала нищо общо с политиката.

Багряна е мислела, че ненамесата осигурява чиста съвест завинаги – според съавторите (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975b: 245).

Имала е наивната илюзия, че неучастието ще я спаси от вездесъщите пипала на Паяка. Както пише Миглена Николчина по друг повод: „Майка и дъщеря „съвпадат“ – в словото, но само, за да се намерят различни“ (Николчина/Nikolchina 2002: 56).

– Ти – Лиза – не приличаш на никого от тях – ти си съвсем друга. Наистина ли си съвсем друга?

Това писмо от 1 март 1925 – неделя, ще стане скандално известно през 1975 г. от книгата за Багряна и ще се превърне в ябълка на раздора между двете поетеси. Но за да се види разликата, задължително трябва да се сравни с писмата на Боян до младата му съпруга. По-късно Иван Сарандев отново препубликува същото писмо в бележки към анкетата с Багряна (Сарандев/Sarandev 1990: 229-230). Ако притежаваше психоанализма на Дора Габе, Багряна не би се уповавала толкова много на това писмо. Един бегъл поглед към някои психологически детайли ще покаже много неща...

Няма обръщение, нито подпис. Скривайки получателя и подателя, това писмо разкрива много повече – пишат съавторите (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975b: 98).

Да, скриването разкрива... Но не са поискали да видят какво точно разкрива. „Късно узнал“, че е тежко болна. Тежко болна, да — получила е сепсис и е на границата между живота и смъртта, — всъщност отново последствия от срещата с него. Близостта е избухнала – като дълго сдържан стих. „Надвее, може да умре“ – казва докторът. Тя чува в полусъзнание свекървата: „Ще си вземеш друга!“ А сега, в бълнуванията – до леглото ѝ – нелюбим, денем и нощем сменя компресите съпругът,

който се разкъсва от съмнения и терзания – каква ще да е тайнствената причина за това отравяне на кръвта – до смърт...

А Боян? Боян с никого не се срещал, заключил се, не отварял на никого. Имал лоши предчувствия и неспокойни сънища – гузна съвест?... Същото, както след инсульта на Ян Каспрович. Посича Маруся: „И двамата сме виновни!“ И заминава от Полша така стремглаво сякаш бяга от вината си. После замлъква – обиден, за цели две години. А и Багряна вече е нахлула стремително – като стихия, в живота му.

„Никой от общите познати не можах да срещна“ – дали случайно?... Обаче – видял отдясно някаква светлина. – Да не е била Таворската?!... А не, самата тя била тази светлина... Да, обича я – но само когато мисли за него – единствено за него и за нищо друго! Другите го измъчват, а тя – „спокойна и в лекомислията си даже“, се справя сама: „Обичам твоето спокойствие. Въпреки всичко – ти никога не губиш равновесие“.

– Какво тук спокойствие!... „В нея имаше петнайсет жени – възкликва нейният ученик и портретист Иван Табаков. – Тя беше страстна жена.“

„Казаха ми, че болестта те накарала да разбереш до каква степен са били абсурдни нашите общи проекти; дошла си до убеждение, че е невъзможно да се освободиш от известни, създадени вече отношения и условия – че истината е в ония ненадейни два стиха, с които завършваш едно от последните си стихотворения.“

Най-вероятно професорът е бил стъписан от последните два стиха на стихотворението „Святата“ – *Аз те знам, Богородице бледна*, току-що появило се като завършващо цикъла в „Златорог“. Ненадейни – според него. За Лиза – мъчително изстрадани – нейното разрешение на скритата драма:

Но ти чуваш: – друг друга любете,
и над люлката виждаш – Разпятие.

„Може и тъй да е – увещава я професорът и разплисква измамното равновесие на стихите в душата ѝ. – Но не е тук последната истина. Има нещо, което се създава и расте независимо от тази твоя действителност – независимо дори от нас самите – стои над нас като предопределение, като съдба.“

Пак било имало *предопределение*, и пак било *съдбовно*... За кой ли път? Повторимостта на едно и същото е ужасяваща като Болерото на Равел... „Нима не ще видим Бретан и бреговете на Атлантика?“ – *Мефистофел ли или Кръстител?*

Ако знаеше какво се случва, и сега умната Маруся Каспрович би повторила онова, което вече е казвала – за неговата *безпощадност*:

В търсенето на собственото си спасение нито за момент не се поколебаваш да стъпчеш веднага няколко човешки живота. За това не те упреквам – любовта е безпощадна (Цанева/Tsaneva 1984).

Боян се е превърнал в онзи, за когото преди десетина години той самият повтаряше знаменателните думи на един приятел: „Умряха там и дявола, и Бога“ (Василев/Vasilev 1906) – казани още през 1906 г. в статията „Живот в смъртта“ – за Яворов. Вижда се, Боян обмисля и обсъжда тези знакови думи и след две десетилетия – като обсебен – все още яростен от ревност заради Дора – и в доверителните разговори с Маруся. А дали не пробва и този демоничен инвариант, заложен от приятеля-съперник, за да прикове душата на новата си любов – на кръста на страданието?

Въпросът за егото като „мярка за всичко“, дилемите на разкъсаната между дявола и Бога човешка душа са намерили напоителна почва в чувствителната ѝ руска природа, възпитана от романите на Достоевски. Не случайно Маруся е написала в едно писмо до Боян – като за себе си укорно – същите думи, в много точна и допълваща интерпретация:

Действително бях друга, съвсем друга. Нямаше за мене невъзможни неща, не поставях никакви граници пред желанията си ... Нищо не ми струваше тогава да стъпча чужд живот заради моментна прищявка. Мярка за всичко бяха *моята* радост, *моето* удовлетворение, *моето* щастие. В мене беше дяволът и Богът“ (18.II.1924; Цанева/Tsaneva 1984).

Прониквайки до дъно в същността на поета съперник, Боян много ясно е провидял собствената си характеристика всъщност. Прогнозирал е може би това, в което самият той ще се превърне десет години по-късно. Умницата Маруся отбелязва, че всичко това е естествено, когато си на 20 години, дори понякога е красиво, но в по-късна възраст става доказателство за убожество на характера и на душата...

Но важното е, че през март 1925 г. професорът обмисля една антология на българската лирика. На фона на Ботев, Яворов, Лилиев, единствените включени две поетеси са Дора Габе с 19 стихотворения и Багряна с 21. Този знаменателен избор е открит и изнесен от архива за пръв път от Василев/Vasilev (1989:134), а единствена го забелязва Людмила Малинова в чудесния си текст „Вдъхновителят“ (Малинова/Malinova 2003). По същото време Боян Пенев действа в печатницата по изданието на „Анхели“ – със задоволство и радост от общото творение.

Боян. София, 28 март 1925:

Дора, радвам се, че ще имаме едно хубаво издание – мога смело да кажа, че надминава най-хубавите полски издания. Моят коментар е по-обширен от коментара на Клайнера и Грейски. Но дали ще го прочете някой? Тази поема не е за българи. Нищо, достатъчно е, ако я почувстват поне 5-6 души.¹¹

И докато те тримата се терзаят, самоанализират и измъчват един друг, Лиза Белчева се топи във виденията на своята *неземна първозданна радост* – невъобразим поетически оксиморон, възплаващ цялата опияняваща диалектическа преливност на битието: *отрова – по-сладка от вино и мед*.

Вън ходи край къщи и пее отново
април – цветоносеца блед.

И дъха зелената пролет отрова
по-сладка от вино и мед.

...

Напразно. Отровата вече проникна.

В кръвта ми кипяща се вля.

И чувствавам вече – на плещите никнат
две силни, две волни крила.

Видение (Демократически преглед, 1924)

– „Демократически преглед“!?

– *Този дядо Влайков, за него ли са такива стихове!*

¹¹ Юлиуш Клайнер (на полски: *Juliusz Kleiner*) – полски литературен историк и теоретик.

Треперещ от чиста литературна ревност, другият герой на подмолния текст, Вл. Василев, който всъщност дърпа конците иззад кулисите – като гръмовержец, си знае работата: – Съдбовни стихове. – Има съдба – затова е галяма поетеса. Веднага на първо място в Златорога – през май, пета книжка!

– Лиза, а ти кълни, проклинай, като си загубила любовта! Виж Габриела Мистрал – молитви и клетви едновременно! Първото изречение. Виж само първото изречение! Афектирано начало:

Ах, изтръгни го, Боже, от тез ръце съдбовни
или в сън потопа го, сън дълъг като смърт!

...

Ти, който ще ме съдиш, ти, Боже, ме разбра!

Габриела Мистрал
Sonetos de la Muerte, 1914
(Сонети за смъртта)

Провидец. – Предрекъл е, предчувствал е, провокирал е българската Габриела Мистрал. Знаковата сбирка на Габриела Мистрал „Отчаяние“ (*Desolación*), с която получава световна известност, е издадена от Колумбийския университет тъкмо през тази 1922 г. Необичайни по изразителна сила стихове на жена – поразяващи като гръм: „Обичам любовта“, „Екстаз“, „Така иска Бог“, „Безсъница“, „Сонети за смъртта“, „Обсебеност“... „Обичам любовта“ – колко прилича това на култовото обожествяване на любовта у Багряна – и то открито, настойчиво подчертано: „че той няма ни образ, ни име: / аз обичам самата любов“.

През 1923 г. Душечка е занесъл на Лиза тази антология със стихове на френски: *Les cent meilleurs poemes (lyriques) de la langue francaise* / Auguste Dorchain. Paris: Perche, 1922. Тя не дава отговор на въпроса дали Багряна действително е имала представа от стиховете на Габриела Мистрал. Но всъщност това няма особено значение. Смъртта, ревността и любовта са едно и също – пред очите на Бога:

– Ти, който ще ме съдиш, ти, Боже, ме разбра!

1926. През тази последна година Боян Пенев е написал основните си научни трудове. От 24 юни 1925 г. той е вече редовен професор. Въпреки неутолената страст към музиката – неговата голяма мъка, импулсът на творец и изследовател се оказва посилен от любовния порив. Любовта го е извела на спасителния бряг. Но животът за него има други радости – самозабравата на творчеството и устрема към една цел: „Пътищата изчезват пред теб и ти потъваш в някаква бездна – може би не потъваш, а се възвземаш“.

Сега цялата му духовна енергия е насочена към творчество – това е неговото същинско битие. Разбира се, творчеството стои по-високо от „подвизите на любовта“, иронизира саркастично сам себе си професорът. Прав е: огромното му дело е удивително за учен, живял само 45 години. Като цитира изповедта на Бетовен пред Шиндлер, професорът всъщност цитира себе си:

Не е искал да пожертва жизнените си сили за една жена и за създаване на безсмислено семейно щастие: ако ги беше пожертвал, тогаз какво щеше да остане за по-доброто и благородното – за изкуството, за онзи мир, в който е същинското му битие, вън от който... всичко е епизод, случайност, временно увлечение, преходна страст (Пенев/Penev 1930: 67).

1 октомври 1926. Най-изненадващо, в кулминацията на връзката си с Багряна, два месеца след смъртта на Ян Каспрович, Боян пише на Маруся затрогващо писмо. Сякаш е проговорила съвестта му. Вместо молба за прошка той ѝ разказва един сън: Седи до главата на тежко болния си приятел и тихо разговарят. – Това, което е трябвало да направи две години по-рано:

Беше ми болно да гледам неговите страдания – но в същото време вътрешно се радвах, че съм успял да го видя още веднъж. Като че ли и той се радваше... Искаше ми се пак да заспя и този сън и този разговор с болния Ян да продължи. Заспах. Пак същата тази скромна стаичка. Но него вече го нямаше. На същото това място сега лежеше ти. Около теб растяха цветя, покриваха те – виждаше се само лицето ти – бледо, уморено. Мълчешком ти ми протегна своята ръка (Дафинов/Dafinov 2002: 334).¹²

Не е трудно да се забележи идеята на писмото, козната уж случайно сред словесни излияния: винаги я чувствал много близка, роднина – и никога няма да забрави това, което е било между тях. Защо ли изведнъж се сеща след цели две години: „онова живо чувство – може би най-красивото и дълбокото – няма да помръкне в душата ми“?... И изведнъж:

А сега – как ми се иска да замина за Полша. Бих искал да ти помогна, да работя заедно с тебе в библиотеката на Ян над неговите ръкописи, да разглеждам с любов всяко негово листче, всяка страница, написана от ръката му. Но не знам ще ми се отдаде ли да поживея още веднъж в Полша.

Трогната, Маруся отговаря все пак, но дистанцирано: 15. X. 1926.

Неговата смърт не промени нищо в моя живот, дори го изпълни с ново съдържание, с нова величина, защото имам вярата, че частица от неговата душа се е преселила в мене, за да продължи да живее тук чрез мене и да изпълни предопределението си. Затова твоят сън ми се стори така разбираем. Казваш ми: там, където неотдавна е лежал Янек... сега си ти. Даже и в буквален смисъл съм там, защото спя на леглото му.¹³

Обгорена от страданието, причинено от Бояновите страсти, Маруся едва сега разбира – чрез собствената си съдба – страданието между него и Дора. Развързката накрая говори за моралния избор между двамата, който умната Маруся прави: – тя кани Дора в Харенда, доверява ѝ се напълно и двете заедно се грижат за умирация Ян Каспрович.

Много деликатно Маруся не отбелязва, че добре разбира мотивите му, но отказва сухо и категорично:

Засега съм сама в Харенда. В края на месеца ще пристигне Дора. Ще работим заедно с мисълта за Янек. Сбогом, Бояне.

Перфектен отговор. Жестът изчерпва всички думи, които би могло да бъдат казани. С това кореспонденцията приключва завинаги. Минавайки през страданието, което ѝ причинява Боян, Маруся прозира дълбочината на страданието на Дора, с която

¹² Дафинов пише, че Б. Пенев не знаел, че Ян Каспрович си е отишъл „преди повече от година“. Това не е възможно. Каспрович умира на 1 август 1926, това означава, че писмото на Б. Пенев е написано два месеца след неговата смърт.

¹³ За достъпа си до писмата на Маруся съм безкрайно задължена на колегиалната щедрост на Калина Бахнева, която ги е издирила и превела.

остават цял живот много близки. А Боян, след като не е постигнал, каквото е искал, не е почувствал повече необходимост да се изповядва, че никога няма да забрави това, което е било между тях...

Дора надмогва депресията чрез силата на изкуството. Помага ѝ ведрият характер, широтата на интелекта, способността ѝ за дълбока психоанализа:

На Боян му трябваше едно ново чувство, което да го освежи и да го измъкне от тази меланхолия. Един ден така, съвсем откровено ми каза: – Разбери, че ти си ми най-близкият човек. Твоята съдба за мене е моя съдба. Но понякога става така, че ми трябва нещо ново. Сигурно, казва, от баща си го имам... Аз го разбирах, много добре го разбирах. Той не беше литератор само от книгите, а и натурата му беше такава. Нашето решение беше да живеем отделно, но да си останем близки. И до края си останахме близки (Сарандев/Sarandev 1986: 49).

Това е истина. Много трудно постижима – но това е истината за живота им. Нали затова всъщност се разделят: за да съхранят духовната висота на отношенията си.

Дора:

И след това вече се сближиха с Багряна. Най-после Багряна не е виновна за нищо, защото тя знаеше, че ние сме разделени, но че сме приятели.

На 14 април 1969 г. Дора Габе е направила разтърсващо с висотата и благородството си признание, записано от удивения летописец Петър Динеков – признание на другата жена в живота на съпруга си:

В последните години се увлече в Багряна.

Това чувство бе крайно – Багряна не бе обикновена жена.

Находката на Катя Зографова в писмата от Харенда е живият интерес на Дора към поезията на Багряна и нейното искрено и добронамерено чувство към новата любима на Боян. Особено интересен мотив за едно почти любовно отношение е надеждата:

Тя ще отмъсти на моя съпруг за миналото ми...

Златорог излезе ли? Какви са на Лиза стиховете? Аз много вярвам в тая жена, въпреки предричанията на мнозина. Обичам тона ѝ – топлия начин, с който се докосва до нещата. Дано Боян не ѝ повлияе зле. Толкова сме различни, че никога не ми е неприятно, а напротив, радвам се, че имаме жени – понякога ми е драго, че тя ще отмъсти на моя съпруг за миналото ми. Тогава ми е дори мила. (Зографова/Zografova 2015: 47).

1926. „Златорог“, кн. 1 за януари. Цикъл „Бретан“: „Бретан“ – *Да ослепеят очите ми – и двете*, „Моята песен“ – *Вземи ме, лодкаря*, „Раковини“ и „Химн“ – химн на мъдрооката съдба, която я е причестила с върховния миг на щастието.

„Какви са на Лиза стиховете?“ – Много други се питат същото: Какви са тези нови стихове на Лиза!... Гадаят, търсят да намерят отблясъци от тъмните пожарища на чувствата, в които се усеща някакво тъжно умъдряване, и в мъдростта – сълзи и умора: *сенки безмълвни, уморено вървиме сами*.

Колко много напразна тревога, колко мъка в очите прикрита, колко сълзи преглътнати мълком, колко плач във човешкия глас...

Безнадеждно самотни и чужди – всеки лута се, дири и пита – а всевечната, земната мъдрост – тя разляна е вредом край нас.

Мъдрост, 1926

Професорът все отлага и отлага да разреши най-после завинаги обвързаността си с Дора: „Преди Дора да се омъжи, аз не мога...“ Ту била в чужбина, ту баща ѝ починал наскоро и не искал да я тревожи... Дали не осъзнава постепенно, че и най-силната страст не може да замени годините на младостта, години на споделена обич и взаимно изграждане, преживени заедно с Дора:

Всъщност, само дете ми липсваше... Ако Дора имаше дете, нямаше да се разделим – така казва на Маруся. Интересна персонификация на вината...

Боян до Лилив. 2 октомври 1922:

И след години можеш да пишеш: – Если бы вы знали, моя синьора, чего мне не доставало! Мне не доставало только вот чего: идеальной женщины, такой женщины, которая действительно проникает душу, изменяет ее и поднимает. Словом, мне не доставало такой женщины, которая могла бы найти себе место в духовной истории души, в *умственном романе мозга*...

Очаквал е твърде много от младата поетеса – да играе роля в *романа на ума* му... С хазайката Соня Калина споделил – предвечния страх на мъжа. Багряна е друга, не е като печалните мадони на Ботичели – силна, жизнена, страстна натура, мощен инстинкт за живота: „Може би съм грешна и коварна“... Ха-ха, а онзи сърбин как го е превел: „грешна и покварена“... „Мадона на греха“?...

Динеков. 24 юни 1977, петък:

Два пъти Багряна му била казвала, че трябва да се разведе... Боян малко се плашел от Багряна. Соничка (хазайката) веднъж се пошегувала, че е време вече да се ожени за нея. А той се усмихнал и казал: „Боя се... *А мене кой ще спре*...“

Ангел Каралийчев до Спиридон Казанджиев. Стражица, 29 юли 1925:

Стиховете на Багряна напомнят много Ахматова. Дори езикът е тъй негладък. Като че у тях има нещо ново, което не е имало досега у нейните работи, но какво – не мога да кажа... (НАБАН, ф. 40 к, а.е. 266, л. 2).

1926. „Златорог“, кн. 9-10 за ноември-декември.

Цикъл „Безумие и мъдрост“: „Младост“ – *Додея ми майко робска орисия*, „Безумие“ – *Каква тревога в тази ветровита нощ души*, „Мъдрост“.

Тъкмо тогава, през 1926 г. Багряна устремно излита изпод крилото на професора, тогава публикува в три книжки на „Златорог“ най-силните си стихове – под влияние на неговите търсения в областта на теория на стиха. Но и под влиянието на Уитман, самата тя признава по-късно, че в Бретанския цикъл се чувства неговото влияние. Но не споменава, че Боян Пенев е пишел книга за сонета. За тази книга го пита Лилиев в писмата си, и по всяка вероятност и в сонета Багряна е под неговото силно влияние.

Лилиев до Боян. Мюнхен, 24 март 1923:

В тоя момент си спомням нещо: да те запitam ли? Що стана с твоята книга за сонета – пише ли се? Или грижите – покрай другите и моите – не ти позволяват много да работиш?

Иван Мешеков, свидетел на връзката доста отблизо, странно – намеква още тогава: за *трагическия всъщност* – патос на нейната поезия. Твърде проникателно:

Ритъмът в тях, особено в „Бретан“, широко разливен, като пълноводен, волен прилив“ всъщност внушава „*всичкия трагически патос* на поезията ѝ“ (Мешеков/Meshekov 1928: 15).

Ето какво било новото, и трагичното: хипнотичното и отровно привличане на Боян, за когото „всяко индивидуално „аз“ е равно на закон“, както е написала вече Маруся. – Особено неговото собствено:

Боян: – *Адът или небето!*

Маруся: – *Адът и небето не могат да бъдат норма на живота.*

Изключително умна и етична млада жена. Със сетивата на дълбокото чувство, през линзата на сълзите, тя провижда Боян до дъното на противоречивия му характер. В мрачните пропадания на тази странна душа, в презрителната враждебност към хората изобщо, тя вижда симптоми на заболяване. Възможно е да има право:

Правиш впечатление на човек, непрекъснато отмъщаващ за разочарованията, които е преживял ... В търсенето на собственото си спасение нито за момент не се поколебаваш да стъпчеш веднага няколко човешки живота. За това не те упреквам – любовта е безпощадна (Цанева/Tsaneva 1984).

Маруся много точно прониква в причините за драмата на Боян: той не изисква от себе си, изисква от живота – тази пълнота:

Не съм виждала човек, който до такава степен, толкова страстно и упорито да се стреми към собственото си щастие и едновременно да е толкова неспособен да го постигне и задържи.

Лвов, 18. I.1925:

Не си щастлив? Всеки миг на радост, както сам казваш, се изкупува с дълготраещо разочарование... Смяташ ли, че това е случайност? ... Да продължиш да живееш така, както досега си живял, Бояне, *не е възможно*. Най-накрая ще се отровиш от твоето безверие, омраза към хората, песимизъм и отвращение. Макар да зная добре, че зад това твое безверие се крие страстната ти необходимост от истина – зад омразата ти към хората – нуждата от любов, зад песимизма и отвращението – обич към живота и търсене на същината му (Цанева/Tsaneva 1984).

И всъщност, поезията не е ли кондензираната есенция на прозата?

Прелюдии обхващат последните две най-творчески години на Боян Пенев (от юни 1925 до юни 1927), белязани от яркото присъствие на Багряна в живота му. Това се потвърждава и от находката на Зографова/Zografova (2015: 289) за връзка между прелюдията „Над бездни“ и стихотворението „Унес“, родено през май 1925 г. Излиза на 6 юни 1925 г. във „Вестник на жената“.

Любовта единствено го освобождава от мъката и го примирява със света. Там той постига себе си. Но винаги за кратко. За жалост, воден от постоянните си предчувствия за ранна смърт, професорът преработва дневника си и заличава имена и лични позовавания. Тъкмо този съкратен вариант е разчетен от Иван Сарандев и публикуван едва през 1973 г. Той твърдеше, че има още много неразчетени части. Целият дневник се намира в НАБАН. Написан е стенографски и очаква да бъде разчетен от бъдещите изследователи на литературните архиви.

Липсват годините 1909, 1910 и 1911. Това са първите три години от брака им с Дора, които са най-щастливи. Няма причина тя да ги крие. Георги Цанев предлага на мястото на тези години да включат Боянови писма до Дора. Не би трябвало, защото така се нарушава автентичността на дневника. По тази причина в документалната си хроника Здравко Дафинов се заблуждава, че това са „неизпратени писма до Дора“, което не е вярно – изпратени са.

Големи части от дневника са публикувани в „Златорог“, кн. 7 за 1930 – три години след смъртта на Боян Пенев. Поменалната книжка се открива с трагичната поема на Багряна „Живота, който исках да бъде поема“ и завършва с думи на Дора Габе за дневника, без подпис. Дълги отрязъци са публикувани по-късно през 1939 г. в „Изкуство и критика“, кн. 7-10 и в сп. „Българска мисъл“, кн. 5-6.

Със сигурност професорът е споделил с Багряна записките си, както е споделил и ръкописите за Бетовен. Оказва се, че емблематичното стихотворение „Стихии“ е поетичен отклик на важна записка в дневника от 23 септември 1907:

Аз очаквам нещо, което да се втурне в душата ми с такава първична сила, *че да разбие всичките нейни врати, да разтвори всички прозорци* – и да видя тогава нейните съкровища, онова, което е било мое минало, което е мое предопределение и бъдеще.

Багряна:

В „Дома на изкуствата“ аз слязох да вечерям и като влязох просто всички почнаха да ми ръкопляска. Станаха на крака и започнаха да ме подравяват. Аз се чудех какво става, защо. А то, за „Стихии“ (Сарандев/Sarandev 1990: 56).

П. Динеков. 27 септември 1970, неделя:

Цанев ми каза в петък по телефона, че дневникът на Боян Пенев засягал периода от 1905 г. докъм началото на Първата война. Питам Багряна знае ли този дневник. Да. Боян Пенев ѝ чел части от него; той стигал до по-късна дата, обхващал и събития след войната.

Дълбоко родство на душите – и разговори, от които влюбената Багряна е била силно сугестирана – като обсебена. „Той ѝ даде силен *подем на духа*“ – ще каже Петко Стайнов пред съавторите. Повтарят се образи и цели смислови гнезда от прелюдиите, общи настроения и внушения – като в хипноза наистина. Сякаш взаимно съизмерват таланта си. Боян – силна, мисловна – хипнотична личност. Багряна – сугестивна и органична.

1. Първата прелюдия повтаря императивите на тази хипноза – взаимно омагьосване на душите: – *Ела и се разкажи – мълчанието przede златни жици между теб и мен; – Разлей се в душата ми, стани мое дихание, слей ме със себе си и ме понеси върху вълните, върху благоуханията на твоята неземна радост.*

Тя е във всичко: „Моя сестро, любима годеница“ – скрито в цитат на немски. Скромните, бледни и болни теменуги, скрити в шубраците – „невидени от никого“, които се асоциират с Дора, тук се превръщат в „кринове, които цъфтят горе на планината“. *Самодивско лале* – така наричат планинския крин, красив символ на самодивската природа на Багряна. Неоткрити в своята горда красота – там високо, криновете също са „невидени от никого“ – както теменугите.

Според Библията в Светите земи навсякъде цъфтят лилиуми, библейското име на крина. Величието, красотата и благоуханието им придават душа на това свято място. Когато падащите звезди докоснат земната повърхност, те се превръщат в лилиуми – „земни звезди“. *Земна звезда* – това е Багряна в неговия очарован поглед:

Аз те открих, както се открива някоя звезда, някоя нова земя – пише в писмото от 1 март.

2. Хипнозата е взаимна. Във втората прелюдия обръщението е: – *Моя безсмъртна душа!* – Сбъдва се предсказаното в писмото от 1 март 1925:

Ще ти разкажа най-хубавите си сънища, за да те приспя – и когато заспиш, ще омагьосам душата ти, за да остане винаги при мен...

Омагьосването е взаимно:

Пълно с любов е сърцето ми слабо, човешко,
пълно със земна любов и с възторг, и с умора,
както лозница, отрупана с гроздове тежки,
както с причастие чаша, наляна догоре.

Утринна, 1925

Евангелският символ на причастната чаша се превръща в езически символ на земната любов. Този символ ще стане знаков код по-късно в поемата „Забранено море“ и в цялото творчество на Блага (Белчева/Belcheva 2022). Още в първия роман „Пътуване към себе си“ (1965) се появява образът на препълнената чаша – като символ на щастието: „Внимавах да не разплискам пеещата светлина, която ме пълнеше като чаша до ръба“. В „Лице“ пак ще се появи чашата с вода – като причастна чаша – последното желание на осъдения на смърт. Колкото глътки вода, толкова мигове още... Тази чаша вода в „Лице“ е най-обемният символ – метафора на жаждата за живот.

Втората прелюдия може да се нарече „Омагьосана душа“. Като насън, като в някакво *дежавю*, Боян си спомня едно минало – душата му го помни от един друг живот – като едно светло предчувствие, което никога не е било. – *По тази пътека сякаш никой още не е минал... А тя извежда „на някой светъл хълм, от който се разкриват далечни, просторни хоризонти“.*

Този *светъл хълм* е вграден в един химн на любовта – стихотворението „Среща“. Тя вижда любимия – като за пръв път – в измеренията на *просторния хоризонт* – като Библейски пророк, като жрец на любовта от „Песен на песните“ – „като сън, най-любимия сън в моя жребий“...

Изпълваше целия хоризонт, тъй голям ми се стори,
стъпил на брега, а косите в облаците горе.

И когато ме съзря и вдигна ръцете си към мене –
искаше да обгърнеш сякаш цялата вселена...

Чуй биенето на сърцето ми, виж сълзите в очите,
и знай – никой досега не ме е прегърнал така,
никого до днес и аз не съм прегърнала – така.

Среща. 1927

Поет анализира поета: Блага е отбелязала дори „скандалното“ римуване с една и съща дума и го интерпретира на смислово ниво като израз на пълна хармония: „Такова „скандално“ римуване, особено в сонет, въздейства чрез изненадата. „Аз“ и „Ти“ са изравнени в любовта, постигнато е онова сливане, при което „Ти“ става „Аз“ и „Аз“ става „Ти“ (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975b: 303).

„Среща“ е като детайл в едър план от стихотворението „Химн“, родено в началото на 1926 г. Като в някаква нова „Песен на песните“ химнът възславя непостижимостта на живота и „мъдрооката“ съдба, причестила ги с върховния миг на щастието.

Да бъдат проклетите устните ми и моя вцепеняващ се от агонията език,
ако в смъртния ми час, сред риданията на моите близки, сподавени и лишени,
не благодарят и благославят тези дни всевишни!

Химн, 1925

Любовта е преживяна като висше мистериално сливане, след което животът не може да има следващ, по-висок връх – пише Зографова/Zografova (2013: 56).

Ясно е, че става дума за сонета „Среща“, наречен тук с оригиналното му заглавие „Бретан“ – веднага личи архивистът.¹⁴

Гледна точка на Неда:

Внезапно широките, клюмнали криле на сламената шапка трепват тревожно и се повдигат първо до върха на прашните ти обуца. После нагоре към раменете и лицето ти. Това дълго привдигане измерва целия ти ръст... Аз те виждам – обратен ракурс отдолу нагоре – стъпил на ръба на изкопа, неопровержим в бакърената светлина на летния предобед, открит в прашното небе с високи плещи, подпрели свода. Като че през годините си расъл, расъл, за да дойдеш тъкмо в тоя ден и да ми затулиш целия хоризонт... С глава сякаш разбиваш небосвода, с побеляла глава (Димитрова/Dimitrova 1967: 15-16).

Тези силно кинематографични кадри звучат като визуален „цитат“ на познатия лирически „архетип“ на Багряна от стихотворението „Среща“. Двата текста се срещат, за да се допълнят взаимно. Образът е „разбит“ на съставните си части, за да бъде „сглобен“ отново, но в нов порядък. Разтворен в нов контекст, той образува неразчленимо смислово цяло, обраства с нови значения (Белчева/Belcheva 2012).

В тази мажорна кулминация на любовната еуфория – у Боян – отново дисонанс – отново пропадане в предчувствия за близка смърт: *„Но ще бъдеш ли моя, когато умра, де ще бъдеш ти след моята смърт? Ще ме забравиш ли? – Нашата връзка е извън времената... Когато ти ме загубиш, аз пак ще те намеря – може би след векове и хилядолетия. Ние пак ще минем по някоя тиха пътека – под кедрите на Ливан, по бреговете на Ганг“*.

Това упоение от образа на кедрите идва от речта на Пенчо Славейков за смъртта на Толстой, 1910:

Лев Толстой, последният кедър на ливанската планина на нашия век, падна! – пише Славейков/Slaveykov (1959: 314).

Ливански кедр – това са хората, които откриват нови хоризонти за човешкия ум:

Шестте ливански кедра паднаха, след като отговориха на въпросите на своя и на нашия ум, и след тях не остана празнина в нашето съзнание: *след изнасянето на мъртвеца ние не почувствахме стаята празна*.

Толстой е седмият кедър на ливанската планина на нашия век:

Никой не е простирал в наше време сянката си тъй далеч, като Толстоя... Сянката на Толстоя се простира и над нас, и над нашия културен и нравствен живот... Животът, като да е чувствал правото на тая негова сила, и му е поднасял своята пълна чаша. В Толстоя бе Бог, у него бе Словото.“ Величието на „последния ливански кедър“ пред падналите преди него е в силата на Словото. Мястото на последния ще остане завинаги „изрътено и незаето“.

Съдено е било тя – останала сама, да бъде завъртяна „в безпощадния калейдоскоп на вековете“, във „всепоглъщащото време“. Оглушена от хилядолетната тишина, ослепена от „прочистеното съвършенство“, натежала „от възхита и преклонение пред оцелелите останки“, тя ще напише през 1972 г.

¹⁴ Не случайно това стихотворение се превръща в своеобразен микромодел, поетичен архетип за обожествяване на любимия по-късно в романа на Блага, вдъхновил с киногеничността си създателите на великолепния филм „Отклонение“ – една от най-хубавите екранизации по български роман.

Изровени из мрака на незнайното минало
и монтирани като театрални декори –
за да се явяват сред тях
и играят пред извърнатия ни поглед
своите трагедии и драми
въобразимите герои на историята
или на легендите –
призрачни сенки,
уви, сенки...

Ето къде ще се намерят двамата – „в безпощадния калейдоскоп на вековете“. Не сбъдва ли тя неговата мечта – „тя, пътницата – замаяна и зъзнеца/ през този късен декемврийски ден“ – цял Ливански цикъл под кедрите на Ливан – „зелени паметници“ на тяхната любов. Цикъл, който Дора Габе толкова е харесвала.

П. Динеков. 21 юли 1972, петък:

А аз много харесах тези стихове, когато излязоха в „Септември“. Бях в много тежко състояние, страдах от много неща, които ставаха около мен, и изведнъж те ме издигнаха *над всичко*.

Но не. Не всичко „суета сует“ е. –
Останаха завинаги легендите
и мислите на мъдреците,
и „Песента на песните“,
за любовта човешка
песните.

Ливански кедри
(*Контрапункти*, 1972)

3. „Ние сме трима – аз, моята невидима душа и една тъмна съблазън.“

Едва успявам да следя сребърните нишки, които многопосочната и неизчерпаема душа на Боян Пенев прошива през цялата култура, за да свърже и анализира собствения си живот през изкуството. И неговата невероятна интуиция – интуицията е изпреварващо познание: – изпреварва иронията на съдбата...

Боян до Лилив. София, 20 ноември 1922:

Mon prince!...

Ако ме преживееш ти, моля те, недей писа некролог за мен!...

Оказва се не случайно – не само приятелска закачка е било писмото му от 2 октомври 1922. Боян разказва как отишъл и си купил сто теменуги и две саксии бели хризантеми. Убол се на един гвоздей. И по този повод се разсипва в черния си хумор:

Ако съм се заразил – когато четеш тия редове, аз вече не ще съм между живите. За смъртта ми непременно ще съобщиш на най-хубавата жена в Старата пинакотейка. Спокойно и усмихнато мога да умра сред толкова цветя – в един великолепен есенен ден. Ще ли ме оплачеш? *Je ne veux pas que...*¹⁵
Завещавам ти: да коригираш моя „Бетховен“. Книгата е готова – но все не искам да я издам.

¹⁵ Не искам да виждам, че ... част от стих, вероятно Аполинер: Не искам да виждам как плачеш...

Така и става. Три години след смъртта му Лилиев коригира книгата и я издава. Оказва се не случайно и завещанието да съобщи за смъртта му на най-хубавата жена в Старата пинакотека. Коя ли ще да е Тя?...

Картината „Грехът“ на Франц Щук¹⁶ Боян Пенев анализира в дневника си. Щук е вече известен в България, списание „Художник“ още през 1906¹⁷ публикува негови картини, вкл. скандалната „Грехът“ в още по-скандален вариант, преведена под заглавие „Сласт“.

На 22 май 1907 г. младият Боян Пенев вижда за пръв път „Грехът“ на живо в Новата пинакотека в Мюнхен. През 1893 г. на първата изложба на Мюнхенския сецесион картината предизвиква сензация и скандал. Още повече, че тук е изобразена Анна Мария Брандмайер, любима и модел на Щук. Веднага е призната за шедьовър и откупена. Франц Щук прави 11 версии на „Грехът“, една от друга по-скандални.

Бялото, силно осветено тяло е обвито от огромна змия. Лицето е в плътна сянка – неузнаваемо, деперсонализирано. Само очите светкат в здрача, някак змийски-предизвикателно. Голата плът е силно осветена и акцентирана – преекспонирана, в напрежение и страст, демонстративна и цинична. Но въпреки това красива. Иззад рамото свойски наднича главата на гигантска змия – ефектно ювелирно изделие в стил модерн. Змийските очи са втренчени директно в зрителя – нагло и предизвикателно. Вдясно като плащ се стича тежкото змийско тяло на сребристи ромбовидни петна. Жената и змията са едно цяло – еднакво грешни и порочни.

„Мадона на греха“ – емблема на греха и порока, тази странна Ева, напълно противоположна на Богородица, като някаква антиутопия на модерните времена. Щук показва греха – нагло безсрамен, но разголен само дотам, че да остане въпреки всичко притегателен.

Младият Боян Пенев, за разлика от всички, вижда тъкмо това: красотата на греха, неутолимата съблазън, колкото и тя да е „отровна“. В очите на тази нова Ева, която няма нищо общо с мадоните на Ботичели, той открива „предвечна, неотгатната тайна“ – „вечния миг на най-мъчителната наслада“.

Още във второто писмо до Дора от 14 септември 1908, опиянен от новите си чувства, сякаш неизпитвани досега, той пренася импресията в писмото:

Във всяка наслада има по един миг, който може да ѝ даде вечен живот. – Улови вечния миг на най-мъчителната наслада! (Памуков/Pamukov 1989: 126).¹⁸

Над рамото на жената наднича змия: две зловещи очи и една паст, по-черна от нощта. За един миг някаква тиха, кротка сянка преминува по очите на тази жена и сякаш те са сега един тъжен, умолителен зов: „Ах, не изчерпвай никога до дъно чашата на насладата! Не се докосвай до мен! Отдръпни трептящата си ръка, укроти неутолимата си жажда. Не изпивай последната отровна капка. Вгледай се в загадъчния поглед на моите тъмни очи, засенени от предвечна, неотгатната тайна.“

Специално за Дора в писмото е добавено: „Страдай и мълчи“...

За „тъмната хипнотична сила на любовта и съблазъна“ (Мешеков/Meshekov 1928: 4) ще говори в словото си в Университета и Мешеков през 1927 г. – и той хипно-

¹⁶ Франц Щук (1863-1928) – един от основните представители на ранния сецесион.

¹⁷ Сп. Художник, 1906, бр. 13-14 – „Лоша вест“ и „Медуза“; бр. 15-16 – „Грехът“ в друг вариант, жената е съвсем гола, огромна змия обвива тялото; бр. 17-18 от 15-30 май 1906 – „Война“ и „Сфинкс“.

¹⁸ Де визу: ЦДА, 1771к, опис 1, а.е. 807, публ. от Памуков/Pamukov 1989: 126.

тизиран. Не е ясно кой кого сугестира, но разбира се – в началото е Багряна – тази странна Ева – „Мадона на греха“: *Два погледа – една съблазън, като вълна ще те погълнат...*

Натура като нея се отдава на това чувство „непосредно, без остатък и безогледно“ – според Мешеков, според нея – като от вълна погълната, докато то се изчерпи и се превърне в своята противоположност. Това психологическо движение е белязало дори заглавията на Багряна: от „Безумие“ през „Съдба“ до „Мъдрост“.

И отивам при него покорна,
сякаш в тъмна хипноза омаяна.

Ако познаваше тайните изповеди на Боян Пенев, анализаторът Мешеков би казал, че двамата влюбени са от един и същ психологически тип: силно жизнено его, битие за себе си. Боян – „натура страстна и егоцентрична“, така го определя Константинов/ Konstantinov (1966: 329-334), който добре го е опознал, пряко и косвено – лично и чрез Лиза, а и чрез собствената си съпруга.

За разлика от Дора, която е съвсем друг психологически тип – битие за другите: „способна на пълно и най-безкористно самопожертвование“, както самият Боян я описва в една ранна характеристика – от времето, когато е силно влюбен в младата си съпруга: 28 септември 1911 г.

Дора:

Въобще той беше егоцентричен, доста субективен по характер, – въпреки големия си дух и голямата си ерудиция. Това е абсолютно необходимо... Не се раздаваше! А аз много време в живота си загубих, защото се раздавах.“ (Сарандев/Sarandev 1986: 48-49).

По същия начин като Багряна, и Боян потъва в бездните на своето раздвоено битие:

Чувствам се разпънат, усмихвам се на своята съблазън и я зова, и само душата ми вижда моята мъка и чува молитвите ми.

Но еротичното не е самоцел. Чувственото е надмогнато – в страдание, както у Шуберт. Боян търси единение на душите – винаги от духовен, метафизичен характер.

Андрей Стоянов:

Жадуваше за метафизичната душа – за нейната гола, девствена, природна красота. Пищни фрази, афектация, външни труфила, всяка изкуственост – всичко това му бе толкова несвойствено и противно (Стоянов/ Stoyanov 1927).

Еротичното е огън, в който душата му за миг изчезва, изпепелява се в неговия пожар, за да пречисти цялото му битие и да се роди с една „нова памет“ – да застане пред любимата – „първичен и безгрешен“:

Тогава само аз ще бъда в хармония със себе си и ще победя мъката на раздвоението. Искам да се отдам на всички изкушения, за да остана след тях само твой –

колко самопожертвователно изкушение! – в името на любовта... Но има известни основания в дълбините на човешката психика.

4 юли 1906:

Аз искам всичко, което се зароди в мен, да го изживея, искам да прегори то в огнището на душата ми... Остане ли нещо неизживяно, непрегоряло, то се натрупва в нея и загася нейния огън. Неразумно е да се мисли, че посредством волята може да се преодолее всяко силно чувство, което считаме за опасно.

Остане ли влечението неудовлетворено, ... то раздрусва душата и я разбива. Никаква воля не е в състояние да го преодолее. Но все пак какъв красив трагизъм се крие в борбата между мощното чувство и силната воля – макар този трагизъм да довежда до вътрешни катастрофи (Пенев/Penev 1976: 35).

Еротичното е някакъв кошмар, в който душата трябва да прегори, за да се пречисти и възроди, но и то служи на изкуството – нали от него се раждат светлите песни на Бетовен за далечната любима:

Любимият образ губи очертанията на определено, реално същество, освобождава се напълно от ограниченията на временното и конкретното.

За Боян *далечната любима* се слива с печалните мадони на Ботичели:

В безсмъртното сияние на този образ духът празнува своето висше преобразяване. Едва тогава, освободена от еротичното, любовта става извор на радост и божественост, издига се над земята и се разраства в *религиозно вдъхновение*.

Религиозно вдъхновение: тази странна страст – да съзерцава гробовете на знаменитите мъртви, заедно с любимата. Според Багряна – търси „живия дух на мъртвите“, според съавторите: „готви се за среща със своите, при които скоро ще иде“. Но най-вече търси да провиди бъдещата памет, която ще остави след себе си. Не случайно се пита многократно:

Де ще бъдеш ти когато умра?

А дали не е искал да се убеди в *букетчетата пресни теменуги*, които ще намира на гроба си, както ги намира сега на гробовете на великите мъртви?...

Срещата на две души отвъд – това е вечното и безсмъртно възплъщение на любовта. Над него времето и пространството нямат власт. В писмо до Дора от 14 септември 1908, Боян директно пренася от дневника и това есе за безсмъртната сила на любовта. Писано преди година, то звучи като завещание – една импресия по картината на Коулбах: *Unsterblichkeit*, 1888.¹⁹

Мюнхен, 25 юни 1907:

Миналото лято видях в Мюнхенската нова пинакотейка Коулбаховата картина „Безсмъртието“. Една висока, стройна римлянка, наметната с черен прозрачен воал, пристъпва до една гробница. Погледът ѝ е тъжен като самата вечер. Тя се навежда бавно и целува бронзовата статуя над гробницата. В този миг душата ѝ общува с неговата душа – с една безсмъртна душа. – В общението на две души улови онова, което е вечно, безсмъртно, над което времето и пространството нямат власт! Душата на тая жена за един миг се докосва до неговата безсмъртна душа.

Багряна:

Тръгнахме вече сами из Париж – обиколихме гробищата. Боян искаше да видим всички гробове на знаменитите хора. Странно бе това негово желание. Не желание, а нужда... Като че търсеше среща с живия дух на мъртвите... В Монпарнас намерихме гроба на Оскар Уайлд – сфинкс от черен мрамор и отдолу със златни букви: „От една непозната.“ А гробът на Бодлер – плоча и върху нея в цял ръст легнала скулптура на поета... В Пер Лашез – гроба на Мюсе... Гроба на

¹⁹ Hermann von Kaulbah (1846-1909) – немски художник, добре познат и на Яворов. В архива му се пази прекрасен портрет на момиче, наречен „Тъга“ (Traurigkeit), идеал за поета и едно от вдъхновенията за стихотворението „Невинност свята“. Публикуван е в книгата „Яворов – между драмата и театъра“ 2014.

Шопен... Ходихме и в Монмартърските гробища. Спиряхме се задълго над гробовете на Балзак, Зола, Хайне, на Дамата с камелиите. Там винаги имаше *букетчета пресни теменуги* и визитни картички... (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975b: 116-117).

Гледай – Мицкевич и Словацки – духът на Полша, гробовете им един до друг, а приживе – каква вражда... „Мицкевич сочи полския народ като избран от Провидението – да открие царството Божие на земята... Словацки е негов антипод: въстава срещу месианския оптимизъм на Мицкевич... Не очаква спасение за родината си от съвременното поколение – похабено поколение... Обрича ги на жертва... Анхели е символ на жертвата (Предисловие на Б. Пенев към Словацки/ Slovatski 1925: 7-61).

И ние така с Яворова... Но сигур ще лежим близо един до друг на Софийските гробища... Да знаеш какво съм му написал в едно писмо: „Застани високо над хвалбите и укорите... Ще мине време, ще остане ценно само онова, що е създавано в дълбините на душата ти, обожавано от теб, – което е било свято за теб, несмутено и неосквернено. Ти си, който ще вършиш последен съд над себе си. Ако го вършиш, присъдата на другите ще бъде забава за теб.

И какво ми отговори той:

Трябваше да го загубим, за да видим, по отворената грамадна празнина, колко голям е бил той – за Пенчо. Ето това ще остане и след нас двамата...

Любов моя, опила ме с опиума на жертвения подвиг,
повлякла ме с *магнетизма на бездната*,
нима ще преживея и твоята кончина?
1930.

4. „Над бездни“ – ето къде се ражда „играещата със стихииите“ (К. Зографова) – в магнетизма на бездната. Колкото и да е жизнена, в нейните стихове подмолно гризе същият „гризач“ – и в унеса, и в безумието – козната е все мисълта за смъртта: – *Наблизо тука някой ли умира? – И даже ако смърт е в тази тайна...*

Импресията на Боян е като етюд по картина на Шагал – „Над града“, 1918. Подобен образ има и у Дора Габе – бялата мистична жена, която плува над тревата, без да я докосва, точно като в картина на Шагал.

Началото на прелюдията прилича на либрето за музикално-сценично произведение, като конспект за „Унес“ на Багряна:

Мигът се превръща във вечност и скалата, на която стоим двама, полита в безкрайни простори. *Стихиите* поглъщат моята воля и твоята и ни *сливат* в безспирния си устрем. Накъде? – *нито ти знаеш, нито аз*: радостта е в силата, в неизвестността и в тоя *неудържим полет над шеметни бездни*. Желанието ни е без начало и без край. Помежду ни няма граници, ние двама изчезваме в *една същност, в една воля*, по-силна от нас.

Стихотворението „Унес“ звучи като блестящо изпълнена вариация, възплъщение на Бояновото либрето на езика на поезията и музиката. Етюдът на Боян се превръща в диалогична сцена, привидно камерна, а всъщност – цяла вселена – за двама. Багряна е в най-любимото си състояние – *този неудържим полет*, който я изтръгва от всичко земно. „Унес“ е сърцето на нейния цикъл „Омагьосана душа“, това всъщност е заглавие на втората прелюдия на Боян.

Блага е разчела стихотворението като *дует* на двама влюбени от позицията „Ние двама“ (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975b: 304). Допълвам, в съпоставка с прелюдията на Боян. Дуетът е по-скоро *двуглас*. Драматична двугласно изпята сцена – над шеметните бездни, представяща разкъсаната двойна синусоида на чувствата. Незаличимият миг, който се превръща в обща непреодолима съдба.

Боян:

Там долу се срещнаха нашите предначертани пътища, за да отбележат една обща непреодолима съдба – съдбата на един незабравим, незаличим миг.

Втурва се императивно първо водещият женски глас – висок сопран, в трикратен повторен императив:

– Говори, говори, говори! –
аз притварям очи и те слушам.

Мъжкият глас отговаря, следвайки женския призивен глас, с дълбокия, вгълбен – матов баритон на Боян:

Ти стоиш до мен *унесена и безмълвна*, като някой несънуван още хубав сън – и като че никога в живота ти не е имало час, в който да не си мислила за мен...
Все по-леко и по-стремително се издигаме над недостъпни върхове, над техните снегове и глетчери.

– Ето, минахме сънни гори,
и летим над морета и суша...

Външният свят се врязва между двата гласа – „като тъмна заплаха“, внушена чрез струпване на всички възможни сонорни съгласни в хаоса на различни вариации:

Вляво кървава вечер гори
вдясно тъмни пожарища пушат...

Боян:

Мигом всичко потъва отново в този развихрен хаос.

В този развихрен хаос двата гласа се сливат в „ние“ – като в тържествена меса: в един „пронизителен въпрос – до звездите“. Пронизителен, написала е Блага – няма точна дума:

– Де ще стигнем, кога затори?...
Този път накъде лъкатуши?

Отговорът е пак въпрос – отново „пронизителен“, от името на двамата. Въпросителната интонация е изградена като стълпотворение от струпани на това място вариации на всички възможни отворени вокали: водопад от възможни отговори-въпроси, отчаяно търсещи възможните бъдещи пространства за двамата – *свободни и слети*.

Там ли, дете свободни ще бдим
и ще бъдем два пламъка слети,
и в нощта, сред безбройни звезди
като двойна звезда ще засветим?

В края, когато възможното е изчерпано, двугласът се извисява до невъзможното – непостижимо високо горе – в купола на небесния храм – в апотеозата:

– Там ли – дете като двойна звезда ще засветим?

„Двойна звезда“ – така Мара Белчева вижда двойката Лора–Яворов, такава я внушава на Лора, заради което Екатерина Каравелова няма да ѝ прости никога. Но тази метафора се превръща в литературна „митема“, в символ на поетичната любов, възвисена във вечните пространства.

Но и това не е отговорът. Отново пропадане надолу – в магнетизма на бездната: бездната на съмненията. В бездната на съмненията двугласът се разпада на два разделени гласа – *ти* и *аз*:

– Ти не знаеш? Аз също не знам.

Финал на драматичната сцена. Звучи отново някакъв двойствен глас – всеки поотделно, и двамата заедно – но в двоен категоричен императив:

– Но води ме, води ме натам!

Боян:

Ни един земен спомен не достига вече до нас. Там долу са мъртви съжаленията на миналото, безплодните и слепи възжеления на бъдещето.

Боян: – Ще забрави ли някога ръката ти моята ръка?

Ето моите ръце – води ме!

Любов, 1925

Вл. Василев:

Тя не може да бъде похитена: *сама* дава ръцете си, за да я води – към висините или към бездната, все едно. Нейната покорност е *свободно признатата власт* на мъжа върху нея, когото тя чувства по-силен от себе си“ (Василев/ Vasilev 1931: 487).

В този импресивно-поетичен тандем Багряна и Боян са *съавтори*. Без съмнение – Багряна е по-силната: поезията е концентрат. В едно писмо до Иван Бочев от Париж, поетесата ще напише: 10 октомври 1928:

И всъщност, поезията не е ли кондензираната есенция на прозата?

Там, в техния общ полет, бездните са победени, мигът е вечност, небесата са безкрайни: „Ние доземаме все по-ясно ликуващите звуци на *далечни небесни камбани*“ – пише Боян. А може би дочува от бъдещето ликуващите звуци на тридесетте Лоретански камбани, които в едно горещо пладнe ще гърмят ликуващо над главите на Багряна и Изидор Цанкар – като благослов – Отвѣд.

В стихията на Божията любов, „слети завинаги във вечното желание на любовта“ – какво тук значи неговата личност:

Единението с една друга душа... е всъщност единение с всемира. В светлината на пълното духовно прераждане изчезват всички отделни същества, сливат се в една нереална обич, в боготворене – пише в „Бетховен“ (Пенев/Penev 1930: 64).

Но сега – сега светлината на камбаните е благословение и химн – за тях, за тях двамата. Те потъват в сиянието на Бога и тръпнат пред неговите *ослепителни чертози*... И пак стигаме до древния „чертог“. Но първичното значение на „брачно ложе“ тук се извисява до *ослепителните чертози* на Бога – до жертвените олтари на вечната – Божията любов.

И накрая – в цикъла Прокоби – наистина „сън-прокоба“: *сънувах си гроба*... Не е казано, но точно с Него е скритият разговор – със сянката на Яворов. Вдъхновението се оказва пророчество: „Ние не се срещнахме в любовта си, но ще се срещнем след

смъртта си“ – като Яворов и Лора, като сенките на Франческа и Паоло, като картина на Шагал – летящи двама, овеществени метафори на любовта...

Ще гледат долу светлините, подобни на *надгробни кандила*. Ще спрат в един пуст дом. Там ще ѝ каже това, което не ѝ каза тук, на земята:

Тогава аз ще бъда арфа – една нежна и въздушна арфа, – по нея ще се докосва само твоят поглед – ще прозвучи отново *песента, която сне бремето на душата ми* – и ще се вслушат в нея бледните надгробни светлини...

Боян: *Сънят ни ще се сбъдне в смъртта...*

Трагичната вина на Боян Пенев – към самия себе си първо, а после и към другите, е проникателно отбелязана в едно изречение само – точно като диагноза, като присъда – изчерпваща психологическа формула, от Константин Константинов – летописец и психограф на времето и хората. От тази негова „собствена вина“ произтича цялата трагика около Боян Пенев:

Като че неговото призвание бе отхвърлило всичко,
което би могло да попречи на осъществяването му (Константинов/Konstantinov 1966: 331-332).

Всичко това той пределно ясно изповядва в своя анализ на Бетовен – проекция на неговите мисли за любовта, изпълнени с интелектуален скепсис. Но преди това – в дневника. 17 януари 1908:

Колкото по-скоро превъзмогна чувството си към нея, толкова по-добре. Защото в такъв случай по-спокойно, по-съсредоточено и напълно ще мога да се отдам на своето призвание, което не е във връзка със суетливия призрак на една жена.

Боян Пенев е имал нещастieto да се влюбва твърде често, при това искрено. Винаги влюбен в някого – обектите се сменят, но любовта към жената остава неизменна. За Бетовен:

Всяка една той обича страстно и в обичта си мисли, че тя е отдавна дирената, избраната, че освен нея никоя друга няма да обича – въздига я във въображението си, възвеличава я, боготвори я – издига ѝ храм – и след това в същия храм той служи на друго божество – все тъй усърдно и страстно.

Любовта е религия и творчество. Дълбоко лична потребност, която най-често няма нищо общо с обекта. Никоя жена не може да изчерпи богатството и всеостранността на душата му:

За нас всяка обичана жена е символ само, случайно отражение, мимолетна сянка... Когато видим кого *всъщност* обичаме, ние преставаме да обичаме... Разочарованието иде рано или късно – веднага след като се сблъскаме с действителността. Тогаз ние чувстваме, че бихме могли да принадлежим цял живот на един *призрак*, но на една действителност – никога.

За да завърши със знаменателната формула, която ни се налага да цитираме нееднократно и по различни поводи. С този парадокс на чувствата завършват Бояновите прелюдии. Кого ли е имал пред очи?...

Една любов е толкова по-възвишена,
колкото по-малко я заслужава нейният обект (Пенев/Penev 1976: 128).

И отново пропадаме в депресия:

Всяка обич се обръща след време в страдание. Всяка обич, дори най-радостната, крие в себе си начало на една трагедия (Пенев/Penev 1930: 58).

Настъпва трагедията. Ненужни въпроси и съмнения връщат към миналото или бъдещето, откъсват от действителната радост на настоящето, от онова, което няма да се повтори, превръщат в досада най-хубавите чувства. Върховете угасват – недостъпни и чужди:

Аз обичам съвсем иначе. Днес обичам, но утре? Не знам. Моята обич е много плаха. Всяка минута може да отлिटне. Понякога сам не знам къде изчезва и защо изчезва, но тя е толкоз капризна, толкоз своеобразна... Не знам в кого е влюбена тя. Може би повече в свободата си, в илюзиите си, отколкото в някого преди всичко (Пенев/Penev 1976: 144).

Просто аз почувствах как нашият път се стеснява – завършва Багряна мислите му – по интуиция, а интуицията е по-висше знание. Вдъхновението е пророчество. Въпрос без отговор – като риторичен, в стихотворението „Тясната врата“: толкова ясно предчувствие за краткостта на общия им път, отреден за тях от съдбата...

А на другия край, тъй примамлив, незнаен, желан,
дето пълна с лъчи е разтворило слънцето длан,
сякаш свършва се той: там сближават се двете стени,
и през тази врата, толкоз тясна, ще можем ли ний –
двама заедно ний – да преминем през нея отвъд,
дето светъл и нов почва другия, вечния път?

Тясната врата. 25 май 1927

Чамкория, на път за София

След тържествената меса на „Унес“ идва часът на резигнацията и скепсиса. „Изопнати противоположности“ – така ще нарече Блага „стремглавите сили“, във вихъра на които се оказват впрегнати в летежа си – *литнали в миг две стрели* – без да могат да се изтръгнат (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975b: 306).

Поет анализира поета – най-висока поезия. И разбиране, провидчество, родство, поетическо съпреживяване – до мозъка на всяка поетическа костичка... Колкото и да е проникателна, Блага гледа Багряна през себе си. Според нея зад редовете на „Тясната врата“ стои въпросът: „Кой от нас двамата е белязан да мине пръв отвъд и да остави втория сам, обречен на единичност?“

За знойната и „алчна“ младост на Багряна този въпрос е немислим. Но това е основен екзистенциален въпрос, който застава пред Блага точно по това време – в съдбовния момент, отразен в поемата „Забранено море“, 1974:

Любовта още ни предстои
в своята най-силна експлозия
там, на ивицата на хоризонта,
когато единият остане отсам,
а другият потъне отвъд.

.....

Как ще понесем
разкъсващия взрив между двама ни,
когато останем един?

Забранено море – 54.

Не мисля, че главният въпрос в „Тясната врата“ е този. Едва ли изобщо някога Багряна би могла да си постави такъв въпрос. Това бе основен въпрос на Блага – въпрос на целия ѝ живот. Конфликтът в „Тясната врата“ не е на любов и смърт. Конфликтът тук е *възлюблен плен и свобода*. Вратата е твърде тясна, за да мине любовта

едновременно със свободата. Вярна на самодивата в себе си, Багряна ще избере свободата.

Погледни този път, в който ние стремглаво летим,
като литнали в миг две стрели, две безумни мечти,
как е тесен и прав, и затворен от двете страни...

Финалът – ще напише Блага за тази толкова подробно обглеждана в различни ракурси творба – като статуетка, е отново предчувствие: „Предчувствието за невъзможността за трайно единение – нито в *този*, нито в *другия* свят“ (Димитрова, Василев/Dimitrova, Vasilev 1975b: 334). И затова – още по-възделено изтръгване от задушавашата власт на невъзможното спасение – удавница във всепоглъщащия прилив на желанието:

Кажи, с чия съдба, с чии години мнимо благоденствие
би заменила миговете на екстаз и сънища?

Пробудила се е самодивата: *Ти искаше да бъдеш волна и сама...* Самотата е изкупление за свободата. Нещо тържествено, химнично и тържествуващо – победа над себе си, – и самоубийствена ликуваща радост има в този предвечерен химн на освобождението – от задушавашата власт на „преплетените съдби“:

И ето те сега на хоризонта пак изгряла —
в съдбовните ми дни, ти, неотлъчен знак.
Изгрей сега, предвестнице – над нашата раздяла,
над пътя и над бягащия влак...
Вечерница. 1927, Златорог, кн. 4

Б. Пенев: Дневник. 15 април 1906

За дълбоки натури... нещастният край на любовта е неизбежен. Тук не е важна външната трагедия, а вътрешната, душевната. Най-често тая трагедия се разрешава в скръбна, безнадеждно-хладна ирония.

Остава един месец на Боян Пенев.

Мъчително и неотвратимо – приближава се непоносимо страшната пролет на юни 1927 г. Едно по едно – сбъдват се всички предзнаменования и предчувствия. Клиниката на д-р Карамихайлов на ул. Кракра ще се превърне в тази „тясна врата“, която Лиза е видяла, и през която не са могли да минат „двама заедно“.

Дора:

Операцията била много сполучлива, даже сестра ми и зет ми са ходили да го видят. Вече е бил 6-7 ден след операцията. Наближило е даже да си отиде. Но заранта нещо се случило.²⁰ И лекарят му казал да лежи неподвижно. Когато отишли нашите, изглеждал много добре. След това дохождат други хора.²¹ Той не трябвало нито да говори, нито да се движи. Една емболия, съсирена кръв минава през сърцето и моментална смърт (Сарандев/Sarandev 1990: 58).²²

Лука 1: 5-17: Когато принасял кадилната жертва, ангел Господен му се явил отдясно на кадилния жертвеник. И ангелът му рече: „Не бой се, Захарие, понеже твоя-

²⁰ Изпитал силна и рязка болка някъде в тялото.

²¹ В последния ден там са ходили Лилиеви, Вл. Полянов, Златка Чолакова, Багряна. Сигурно е имало и други.

²² Другаде Дора Габе казва, че имал диабет и не трябвало да му се прави операция, че това е станало причина за емболия.

та молитва била чула и жена ти Елисавета ще ти роди син, и ще го наречеш с името Йоан...”

Бела: 7 април 1975, понеделник 10 часа²³

Същия ден, когато Боян е починал, надвечер Казанджиев се връща за вечеря и ми казва: – Срегнах Лилив, току-що бил при Боян, бил весел, че утре ще си отива вкъщи от болницата. – Чувам Русанка, те имаха телефон, а ние още не: – Бело, Бело! – Обадиха се от клиниката на Карамихайлов, че Боян Пенев починал. Като влязохме, Боян прострян на леглото и с бял чаршаф покрит, само двата му боси крака. Спиро отиде при него, отвори му лицето и започна да плаче, сълзите му текат. Още топъл. Само ние бяхме и сестрата разправя: „Професорът бе много весел, че утре ще си ходи. Имаше много гости: Лиза, Николай Лилив... Помолих гостите да си отидат, за да мога да приготвя леглото и да дам вечерята. Той в това време излязъл да си изпрати гостите по стълбите, аз оправих леглото, той се връща и се съблича, аз още дооправям леглото и чувам: – Сестро, аз умирам!“ – и се плъосва на леглото. И свършил веднага. Заварихме го вече покрит, на същото легло.

В това време влизат Багряна и Соничка. Станахме четирима. Аз стоях към краката му. Лиза вдървена, като сомнамбул върви направо към Боян, думица не казва. Соничка с нея отиде до главата на Боян, помилва го по челото: – Боян, милый, это что такое? – В туй време влиза сестрата и казва: – Моля ви, идете си, защото вечерта е много гореща, няма да изтрае, трябва да го сложим в моргата.

Четиримата излязохме. Тръгнахме към Бояновата къща. Лиза застана до портата, Спиро отиде при нея, подава ѝ ръка: – Лека нощ! – Те влязоха в двора и отидоха в квартирата на Боян. Ние си тръгнахме и Спиро ми казва: – Не исках да влизам с Лиза в квартирата на Боян, да не помисли, че я следим какво там ще прави, ще вземе.

На другия ден към 11 ч. преди обяд опелото стана в църквата Св. София, но не вътре, а на двора. Беше горещ ден и ковчегът с капака затворен – на един метър вече миризма се усещаше. При Лиза беше Славчето Славейкова от едната ѝ страна, от другата някакъв мъж. Но Славчето я държеше.

До гробищата Славчето не я пусна. Като стигнахме до гроба, Лиза и Славка до гроба най-напред. Аз се дръпнах настрана. А пък в туй време Величка, снахата на Боян, тя ме дръпна за ръката напред и вика: – Абе, ние сме си свои. И аз вече бях точно зад Лиза и Славчето. В туй време някой държеше слово, не помня кой.

И когато го спуснаха, Лиза коленичи. Стоя, докато почнаха да го засипват, тя все стоя на колене. Славчето не се отмести от нея.

Боян: Мюнхен, 25 юни 1907.

Когато дойде на моя гроб човекът, когото обичам, тогава аз ще бъда безсмъртен.

Каква непоносимо страшна пролет,
когато във се птиците прелетни връщат
и слънце грее, и капчуците ромолят.
А тук – мъртвец лежи у тебе вкъщи!

...

И ето, слънцето да угасиш желал би
и катастрофа мирова да предизвикаш,

²³ Блага Димитрова. Личен архив. Записка от разговор с Бела Казанджиева, сестра на Дора Габе.

а само се полюшваш в тихи жалби
и сълзите, пресъхнали, не бликат.

Какво? – Смиреност? Мъдрост? И прозрение?
Когато сам си труп безжизнен, бездиханен?
Не крие ли самото примирение
Най-страшното човешко отчаяние?
Смърт, 1930

През „тясната врата“ на своя жребий те „двама заедно“ не успяват да преминат.
Но преминават – поединично, всеки сам със себе си – „през нея отвъд, / дето светъл и
нов почва другият, вечният път“.

– Трябва да издадеш вече книга. Какво чакаш?

В самия край на трагичната 1927 г., на Рождество се ражда една книга, която ще
остане: „Вечната и святата“. Свети като „двойна звезда“ на небосклона на българската
поезия. Ражда се българската Габриела Мистрал.

Златорог, кн. 10 за декември 1927, с. 460.

Получена в редакцията:

Е. Багряна. Вечната и святата. Избрани стихотворения. Луксозно
издание. София. 1927. Стр. 78. Цена 50 лв. Поръчки, в предплата – у
авторката, София. Ул. „11 Август“, № 4.

Доста години по-късно, в спомен, написан специално за оранжевите томчета на
„Български писател“, през 1983 г. Владимир Полянов ще му даде може би най-точната
характеристика. Във времето, когато професорът и неговото изумително дело е насила
забравено:

Аз виждах Боян Пенев възвисен над равнището на бита и хората... Той мина
през живота, без да се вплете в неговата обикновност и всекидневност (Полянов/
Polyanov 1988: 30).

ЛИТЕРАТУРА

- Антова 1974: *Антова, Цветана*. Писма на Н. Лилиев до Б. Пенев (1921-1926). –
Литературна мисъл, 1974, кн. 1, 94-109 (Antova 1974: *Antova, Tsvetana*. Pisma na
N. Liliev do B. Penev (1921-1926). – Literaturna misal 1974, kn. 1, 94-109).
- Бахнева 2002: *Бахнева, Калина*. За нищото и нещото. По повод на истината за/на Боян
Пенев, Фигури на автора. В: Юбилеен сборник в чест на 60-год. на проф. Боян
Биолчев. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 326-356
Bahneva 2002: *Bahneva, Kalina*. Za nishtoto i neshtoto. Po povod na istinata za/na
Boyan Penev, Figuri na avtora. In: Yubileen sbornik v chest na 60-god. na prof. Boyan
Biolchev. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“, 326-356).
- Белчева 2012: *Белчева, Евелина*. Романът на Блага Димитрова „Отклонение“ –
литературност и кинематографичност (Belcheva 2012: *Belcheva, Evelina*. Romanat
na Blaga Dimitrova „Otklonenie“ – literaturnost i kinematografichnost) [https://e-
lit.info/lit-teory/312-romanat-na-bлага-dimitrova-otklonenie-literaturnost-i-kinemato-
grafichnost.html](https://e-lit.info/lit-teory/312-romanat-na-bлага-dimitrova-otklonenie-literaturnost-i-kinematografichnost.html)
- Белчева 2022: *Белчева, Евелина*. Отвъд страданието – в зенита на прозренията. Блага
Димитрова. „Забранено море“. – Дзяло, бр. 23 (Belcheva 2022: *Belcheva, Evelina*.
Otvad stradanieto – v zenita na prozreniyata. Blaga Dimitrova. „Zabraneno more“. –
Dzyalo, Nr. 23).

- Василев 1906: *Василев, Владимир*. Живот в смъртта. – Мисъл 16, кн. 8, 468-483 (Vasilev 1906: *Vasilev, Vladimir*. Zhivot v smartta. – Misal 16, kn. 8, 468-483).
- Василев 1931: *Василев, Владимир*. Звезда на моряка. Стихотворения от Е. Багряна. – Златорог 11, кн. 10, 486-490 (Vasilev 1931: *Vasilev, Vladimir*. Zvezda na moryaka. Stihotvoreniya ot E. Bagryana. – Zlatorog 11, kn. 10, 486-490).
- Василев 1989: *Василев, Йордан*. Мнения. Български критици, публицисти и есеисти. София: Български писател (Vasilev 1989: *Vasilev, Yordan*. Mneniya. Balgarski krititsi, publitsisti i eseisti. Sofia: Balgarski pisatel).
- Габе 1924: *Габе, Дора*. Спомени за Яворов. – Златорог, кн. 8, 377-382 (Gabe 1924: *Gabe, Dora*. Spomeni za Yavorov. – Zlatorog 5, kn. 8, 377-382).
- Дафинов 2002: *Дафинов, Здравко*. Боян Пенев. Документална хроника за живота и научната му дейност. София: Родина (Dafinov 2002: *Dafinov, Zdravko*. Boyan Penev. Dokumentalna hronika za zhivota i nauchnata mu deynost. Sofia: Rodina).
- Димитрова 1967: *Димитрова, Блага*. Отклонение. София: Български писател (Dimitrova 1967: *Dimitrova, Blaga*. Otklonenie. Sofia: Balgarski pisatel).
- Димитрова, Василев 1975а: *Димитрова, Блага, Йордан Василев*. Младостта на Багряна. Пловдив: Хр. Г. Данов (Dimitrova, Vasilev 1975: *Dimitrova, Blaga, Yordan Vasilev*. Mladostta na Bagryana. Plovdiv: Hr. G. Danov).
- Димитрова, Василев 1975b: *Димитрова, Блага, Йордан Василев*. Дни черни и бели. Пловдив, София: Хр. Г. Данов, Наука и изкуство (Dimitrova, Vasilev 1975b: *Dimitrova, Blaga, Yordan Vasilev*. Dni cherni i beli. Plovdiv, Sofia: Hr. G. Danov, Nauka i izkustvo).
- Зografova 2013: *Зografova, Катя*. Играещата със стихииите. София: Изток-Запад (Zografova 2013: *Zografova, Katya*. Igraeshтата sas stihiiite. Sofia: Iztok-Zapad).
- Зografova 2015: *Зografova, Катя*. Знаменити, забравени, забранени. София: Изток-Запад (Zografova 2015: *Zografova, Katya*. Znameniti, zabraveni, zabraneni. Sofia: Iztok-Zapad).
- Зografova 2021: *Зografova, Катя*. Бележити жени на/за България. София: Фабер (Zografova 2021: *Zografova, Katya*. Belezhit zheni na/za Balgaria. Sofia: Faber).
- Константинов 1966: *Константинов, Константин*. Път през годините. София: Български писател (Konstantinov 1966: *Konstantinov, Konstantin*. Pat prez godinite. Sofia: Balgarski pisatel).
- Малинова 2003: *Малинова, Людмила*. Вдъхновителят. В: Боян Пенев. Нови изследвания. 120 г. от рождението му. Пловдив: Компас II, 93-99 (Malinova 2003: *Malinova, Lyudmila*. Vdahnovitelyat. In: Boyan Penev. Novi izsledvaniya. 120 g. ot rozhdenieto mu. Plovdiv: Kompas II, 93-99).
- Малинова 2012: *Малинова, Людмила*. Е. Багряна. Писма. София: Огледало (Malinova 2012: *Malinova, Lyudmila*. E. Bagryana. Pisma. Sofia: Ogledalo).
- Малинова 2019: *Малинова, Людмила*. За някои ранни творби на Багряна. В: Е. Багряна. 125 години от рождението ѝ. София: Парадигма, 56-65 (Malinova 2019: *Malinova, Lyudmila*. Za nyakoi ranni tvorbi nd Bagryana. In: E. Bagryana. 125 godini ot rozhdenieto i. Sofia: Paradigma, 56-65).
- Мешеков 1928: *Мешеков, Иван*. Греховната и свята песен на Багряна. София (Meshekov 1928: *Meshekov, Ivan*. Grehovnata i svyata pesen na Bagryana. Sofia).
- Михаил 1994: *Михаил, Мария*. Дора Габе. Тъжните очи на миналото. Фонд. Д.Г (Mihail 1994: *Mihail, Mariya*. Dora Gabe. Tazhnite ochi na minaloto. Fond D. G.).
- Николчина 2002: *Николчина, Миглена*. Родена от главата. София: ИК „СЕМА РШ“ (Nikolchina 2002: *Nikolchina, Miglena*. Rodena ot glavata. Sofia: IK „SEMA RSH“).

- Памуков 1989: *Памуков, Стефан*. Поглед към неизвестното. Писма, стихотворения, изповеди. Пловдив: Хр. Г. Данов (Pamukov 1989: *Pamukov, Stefan*. Pogled kam neizvestното. Pisma, stihotvoreniya, izpovedi. Plovdiv: Hr. G. Danov).
- Пенев 1922: *Пенев, Боян*. Бетховен. – Златорог 3, кн. 9, 517-525 (Penev 1930: *Penev, Boyan*. Bethoven. – Zlatorog 3, kn. 9, 517-525).
- Пенев 1925: *Пенев, Боян*. Славянски елементи в творчеството на Сенкевича. – Златорог 6, кн. 1, 16-23 (Penev 1925: *Penev, Boyan*. Slavyanski elementi v tvorchestvoto na Senkevicha. – Zlatorog 6, kn. 1, 16-23).
- Пенев 1930: *Пенев, Боян*. Бетховен. София: Т. Чипев (Penev 1930: *Penev, Boyan*. Bethoven. Sofia: T. Chipev).
- Пенев 1976: *Пенев, Боян*. Дневник. София: Български писател (Penev 1976: *Penev, Boyan*. Dnevnik. Sofia: Balgarski pisatel).
- Полянов 1988: *Полянов, Владимир*. Среци по дългия път. Мемоарни импресии, кн. 2. София: Български писател (Polyanov 1988: *Polyanov, Vladimir*. Sreshti po dalgiya pat. Memoarni impresii, kn. 2. Sofia: Balgarski pisatel).
- Сарандев 1986: *Сарандев, Иван*. Дора Габе. Лит. анкети. София: Наука и изкуство (Sarandev 1986: *Sarandev, Ivan*. Dora Gabe. Lit. anketi. Sofia: Nauka i izkustvo).
- Сарандев 1990: *Сарандев, Иван*. Е. Багряна: Лит. анкети. Пловдив: Хр. Г. Данов (Sarandev 1990: *Sarandev, Ivan*. E. Bagryana: Lit. anketi. Plovdiv: Hr. G. Danov).
- Скитник 1926: *Скитник, Сирак*. Изложбата на Родно изкуство. – Златорог 7, кн. 4, 197-199 (Skitnik 1926: *Skitnik, Sirak*. Izlozhbata na Rodno izkustvo 7, kn. 4, 197-199).
- Славейков 1959: *Славейков, Пенчо*. Толстой. В: Събрани съчинения, т. 5. София: Български писател (Slaveykov 1959: *Slaveykov, Pencho*. Tolstoy. In: Sabrani sachineniya, t. 5. Sofia: Balgarski pisatel).
- Словацки 1925: *Словацки, Юлиуш*. Анхели. Превод Дора Габе-Пенева. София: Българо-полско дружество 1925 (Slovatski 1925: *Slovatski, Yuliush*. Anheli. Prevod Dora Gabe-Peneva. Sofia: Balgaro-polsko druzhestvo).
- Стоянов 1927: *Стоянов, Андрей*. Човекът и приятелят. – Златорог 8, кн. 7-8, 318-322 (Stoyanov 1927: *Stoyanov, Andrey*. Chovekat i priyatelyat. – Zlatorog 8, kn. 7-8, 318-322).
- Хлеббаров 2003: *Хлеббаров, Иван*. Музиковедът Боян Пенев според книгата му „Бетховен“. В: Боян Пенев. Нови изследвания. 120 години от рождението му. БАН, Институт за литература. София-Пловдив: Компас II (Hlebarov 2003: *Hlebarov, Ivan*. Musikovedat Boyan Penev spored knigata mu „Bethoven“. In: Boyan Penev. Novi izsledvaniya. 120 godini ot rozhdenieto mu. BAN, Institut za literatura. Sofia-Plovdiv: Kompas II).
- Цанева 1984: *Цанева, Калина*. Писма между Боян Пенев и Маруся Каспрович. – Септември, кн. 7, 211-213 (Tsaneva 1984: *Tsaneva, Kalina*. Boyan Penev i Marusya Kasprovich. – Septemvri, kn. 7, 211-213).
- Шивачев 2007: *Шивачев, Румен*. Боян Пенев. Неизвестни писма до Спиридон Казанджиев. София: ЕЛГАТЕХ (Shivachev 2007: *Shivachev, Rumen*. Boyan Penev. Neizvestni pisma do Spiridon Kazandzhiev. Sofia: ELGATEH).